

Imagološki pristup fenomenu rata u hrvatskoj dječjoj književnosti

Kuraja, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:169374>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-10-05**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet hrvatskih studija
Odsjek za kroatologiju

IMAGOLOŠKI PRISTUP FENOMENU RATA U HRVATSKOJ DJEČJOJ KNJIŽEVNOSTI

Diplomski rad

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet hrvatskih studija
Odsjek za kroatologiju

IMAGOLOŠKI PRISTUP FENOMENU RATA U
HRVATSKOJ DJEČJOJ KNJIŽEVNOSTI

Diplomski rad

Kandidatkinja: Ivana Kuraja

Mentorica: izv. prof. dr. sc. Dubravka Zima

Zagreb, 2020.

Zahvala

Od srca zahvaljujem svima koji su bili uz mene tijekom studiranja i time mi ovo razdoblje učinili lakšim i ljepšim. U prvom redu zahvaljujem svojoj mentorici izv. prof. dr. sc. Dubravki Zimi na strpljenju, uloženom trudu i vremenu pri izradi ovog diplomskog rada. Također, veliku zahvalu dugujem mojim prijateljicama, koje su bile dio moje svakodnevice i bez čijih bi riječi podrške i savjeta moje studiranje bilo puno teže i zasigurno manje zabavno. Na kraju, najveću zahvalu pripisujem svojim roditeljima i bratu bez kojih sve ono što sam postigla i što ću postići, ne bi bilo moguće. Hvala što ste mi omogućili da bezbrižno studiram i bili mi, u svakome trenutku, najveća podrška.

Najveće HVALA svima!

Sažetak: Prvi dio rad obuhvatit će pojam dječje književnosti i njezin značaj u književnosti. Zatim će se predstaviti hrvatska dječja književnost, njezina obilježja i predstavnici. Nadalje će se proučiti i ispitati imagološki okvir fenomena rata u hrvatskoj dječjoj književnosti na korpusu romana i pripovijedaka o Domovinskom ratu. Na temelju postojećih tipoloških i stukturnih interpretacija propitat će se i uobličiti imagološki katalog rata i fenomena rata u odabranom korpusu.

Ključne riječi: dječja književnost, rat, Domovinski rat, fenomen rata, imagologija, dječji likovi, životinje, analiza, interpretacija, struktura

Summary: The first part of the paper will cover the concept of children's literature and its significance in literature. Then, Croatian children's literature, its features and representatives will be presented. Furthermore, the imagological framework of the phenomenon of war in Croatian children's literature on the corpus of novels and short stories about the Homeland War will be studied and examined. Based on the existing typological and structural interpretations, the imagological catalog of war and the phenomenon of war in the selected corpus will be questioned and shaped.

Keywords: children's literature, war, Homeland War, war phenomenon, imagology, children's characters, animals, analysis, interpretation, structure

Sadržaj

1. Uvod.....	7
2. Dječja književnost	8
2.1. Hrvatska dječja književnost	10
3. Hrvatska dječja književnost o ratu.....	12
4. Imagološki katalog prikaza Domovinskog rata u hrvatskoj dječjoj književnosti na primjeru realističnih djela	15
4.1. Imagologija.....	15
4.2. Domovinski rat kao sazrijevanje na primjeru djela hrvatske dječje književnosti	16
4.3. Domovinski rat kao pustolovina na primjeru djela hrvatske dječje književnosti.....	29
5. Zaključak	46
6. Literatura.....	48
Životopis.....	50

1. Uvod

Dječja književnost svoj početak bilježi još u 17. stoljeću. Iako je teško odrediti jednu definiciju dječje književnosti, možemo zaključiti da je to književnost primarno namijenjena dječjoj čitateljskoj publici. Uvelike ju klasificira upravo njezina namjena djeci te kao takva mora biti stilski, sadržajno i strukturno djeci razumljiva i primamljiva.

Dječja se književnost u Hrvatskoj može pratiti od s počecima razvoja preporodne književnosti. Starija su istraživanja kao formalni početak dječje književnosti u Hrvatskoj isticala knjižicu Ivana Filipovića pod nazivom *Mali tobolac raznog cvetja za dobru i pomnjivu mladež*, objavljenu 1850. godine. Prema Milanu Crnkoviću, pioniru znanstvenog proučavanja hrvatske dječje književnosti, razdoblje starije dječje književnosti trajalo je oko stoljeće i pol, a on ga dijeli u četiri razdoblja. Po glavnim predstavnicima, naziva ih: *Filipovićevo doba*, *doba Ivane Brlić-Mažuranić*, *Lovrakovo doba*, *Vitezovo doba*.

Ovaj će rad kao središnju temu imati dječju književnu prozu o Domovinskom ratu u Hrvatskoj. Kao primarna literatura, uz izvorna djela, koristit će se članak Dubravke Zime *Hrvatska dječja književnost o ratu* te će se na temelju podjele Dubravke Zime o *ratu kao pustolovini* i *ratu kao sazrijevanju* objasniti i analizirati djela iz odabranog korpusa. Izdvojit će se imagološki katalog koji uspostavljaju pisci dječje književnosti koji pišu prozna djela o ratu.

Nadalje će se rad podijeliti na dva odlomka od kojih će prvi obuhvatiti realističnu prozu hrvatske dječje književnosti o ratu, a bit će podijeljen na dva ulomka. Prvi će obuhvatiti djela čija pripovjedna tehnika rat predstavlja kao sazrijevanje, a riječ je o djelima Nade Iveljić, *Marijina tajna*, *Malom ratnom dnevniku* Stjepana Tomaša, *Strah me mama* Nikole Pulića te *Zlatnom Dnevniku* Zlate Filipović. Drugi ulomak će rat prikazati kao pustolovinu, a riječ je o interpretacijama djela Maje Gluščević *Bijeg u košari* i *Ivin Vučko*, *Čuvarima amfora* Nikole Pulića te *Kanjonu opasnih igara* Hrvoja Hitreca i Vladimira Tadeja.

U posljednjem će se odlomku interpretirati fantastična djela hrvatske dječje književnosti o ratu. Bit će obuhvaćeno djelo Nade Iveljić, *Čuvarice novih krovova*, roman Hrvoja Hitreca *Smogovci u ratu*, roman *Koko u Kninu* Ivana Kušana te *Krik* Zlatka Krilića.

2. Dječja književnost

Književnost namijenjena djeci seže od kraja 17. stoljeća. Međutim, poznato je da je književnost namijenjena djeci prisutna od davnih vremena, što usmeno, što pismeno, ali je djeci zbog manjka opće pismenosti, nedostupnosti knjižnica, siromašnog i nepotpunog obrazovanja za seoske klase u odnosu na plemićke, bila nedostupnija nego danas. Bajka je bila osobito prisutna, ali neizostavni su i mitovi, legende, pripovijetke, šale i anegdote. Teško je odrediti jednu definiciju dječje književnosti s obzirom da je nekima riječ primarno o skupu knjiga koje se u knjižnicama nalaze na policama odjela za djecu ili dječjih knjižnica, nekima su to knjige koje su oni čitali kao djeca, a nekima pak taj pojam obuhvaća sve knjige koje danas čitaju isključivo djeca.¹ Za neke služi kao zabava i bijeg od stvarnosti dok za druge predstavlja pouku i neizostavan dio odrastanja. Dakle, vidljive su oprečnosti u tumačenju dječje književnosti kod raznih autora. U uporabi su dva termina: *Dječja književnost* i *Književnost za mlade*. Iako se čini da je riječ o sinonimiji, mnogi autori ističu kako obje književnosti imaju drugačiju namjenu. Kada je riječ o diferencijaciji dječje književnosti i književnosti za mlade, prvenstveno je potrebno istaknuti tematiku, dakle, pubertet, odrastanje, zaljubljanje, obiteljski i prijateljski odnosi i slično, ali i općim pristupom i izrazom. Valja istaknuti i razliku između dječje i književnosti za odrasle. Naglasak je na činjenici da odrasli mogu, ako to žele, čitati dječje knjige, ali, djeca u većoj mjeri ne mogu čitati knjige za odrasle. To je primarni razlog zašto je i nastala dječja književnost.

Prema Crnkoviću, dječja je književnost, književnost namijenjena djeci. U toj jednostavnoj definiciji, istaknuo je tri bitna pojma: književnost, djecu i namjenu.² Istaknuo je da je kao književnost, dječja književnost svakako umjetnost riječi, što znači da za nju vrijede odrednice koje označuju književnost kao umjetnost uopće. Djela, koja po svojoj tematici i formi odgovaraju dječjoj dobi, ugrubo gledajući od 3. do 14. godine, pripadaju dječjoj književnosti. Ponekad takva djela nisu primarno pisana za dječju čitateljsku publiku ali su tijekom vremena postala prikladna za dječju dob te time postala neizostavan dio estetičkoga i socijalnoga razvoja djeteta.³ Govoreći o djeci, Crnković ističe da je primarna razlika u odrasloj i dječjoj literaturi,

¹ HAMERŠAK, Marijana i ZIMA, Dubravka, *Uvod u dječju književnost*, Leykam international d.o.o., Zagreb, 2015, 13.

² CRNKOVIĆ, Milan i TEŽAK, Dubravka, *Povijest hrvatske dječje književnosti od početaka do 1955. godine*, Znanje, Zagreb, 2002, 7.

³ CRNKOVIĆ, Mladen, *Dječja književnost*, Školska knjiga, Zagreb, 1990, 5 – 6.

upravo činjenica da su djeca ljudi koji još nisu dostigli stupanj tjelesnog i psihičkog razvoja te su zbog toga, u odnosu na odrasle, djeca ograničena u iskustvu i znanju, razumijevanju života, samostalnosti, pa i poznavanju jezika. Danas, u suvremenoj pedagoškoj literaturi dječje se imanentne sposobnosti ne mjere u odnosu na odrasloga: „Značaj koji se djetetu pridaje rezultat je kolektivne svijesti o djetetu kao specifičnom pripadniku zajednice, koji u određenom socijalnom miljeu treba produktivno suživjeti.“⁴Što se tiče pojma namjene, radi se o knjigama namijenjenima djeci čija ih tematika privlači i podilazi njihovim interesima i mogućnostima. Crnković ističe da postoje tri oznake za pripadnost neke knjige dječjoj knjizi, prva je da ju je napisao dječji pisac, dakle, namijenio ju je isključivo djetetu, druga je oznaka da je knjigu izdao dječji nakladnik, a treća označava dospjeće knjige u knjižaru ili knjižnicu na policu knjiga namijenjenih djeci.⁵

Govoreći o tematskom krugu dječje književnosti, najvažniji je čimbenik da je njezin primarni čitatelj dijete s malim, gotovo nikakvim životnim iskustvom, a drugi je čimbenik da nastaje u određenom vremenu i u određenim društveno-povijesnim okolnostima te ga time uvelike usmjeruju i određuju.⁶ Dječju književnost u znatnoj mjeri klasificira namjena dječjem čitatelju, sadržajno i strukturno djela moraju biti jednostavna i djeci bliska i zanimljiva te bi svakako trebala sadržavati dječje likove ili likove koje možemo shvatiti i interpretirati kao neodrasle (npr. životinjske, fanastične likove i sl.). Prethodno je spomenuto da su knjige u dječjoj književnosti namijenjene za djecu, međutim, može se zaključiti da je ta namjena dvojaka. Naime, primarno je namijenjena djeci, ali odrasli čitatelji djeci tu knjigu predstavljaju i prilagođavaju mlađem čitateljstvu. Riječ je o svojevrsnom mehanizmu cenzure koja prevladava u okviru roditelja, profesora, pedagoga, odgajatelja, koji naglašavaju da je ipak riječ o društvenoj i čitateljskoj nezrelosti.⁷

Dječju književnost, radi preglednosti i lakšeg sagledavanja, dijelimo na žanrove, odnosno vrste. Prema Zvonimiru Dikliću, Dubravki Težak i Ivi Zalaru, vrste su dječje književnosti slikovnica, dječja poezija, dječja priča, dječji roman i njegove podvrste te posljednje basna. Ovih pet žanrova smatraju se isključivo dječjim jer ih odrasli čitaju samo u iznimnim slučajevima, a djeca ih zapravo monopoliziraju.⁸ Za ovaj je rad od najveće važnosti dječji roman u kontekstu

⁴ PINTAR, Željka, *Dijete kao vrijednost suvremenoga života*, U: *Odgojitelji i odgojna partnerstva u kontekstu ustanova ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja*, Acta Iadertina, 15 (1), Zagreb, 2018, 8.

⁵ CRNKOVIĆ, Milan i TEŽAK, Dubravka, *Povijest hrvatske dječje književnosti od početaka do 1955. godine*, Znanje, Zagreb, 2002, 8 – 9.

⁶ HRANJEC, Stjepan, *Ogledi o dječjoj književnosti*, Alfa d.d., Zagreb, 2009, 24.

⁷ ZIMA, Dubravka, *Dječja književnost o ratu*, Polemos 4, 2001, 82 – 83.

⁸ DIKLJIĆ, TEŽAK, ZALAR, *Primjeri iz dječje književnosti*, DiVič, Zagreb, 1996, 6.

Domovinskog rata, ali bit će interpretirane i druge vrste. Kako bismo započeli temu o dječjoj književnosti u kontekstu Domovinskog rata, prvotno je potrebno nešto više reći o dječjoj književnosti u Hrvatskoj.

2.1. Hrvatska dječja književnost

Dječju književnost u Hrvatskoj možemo bilježiti s počecima razvoja preporodne književnosti. Godine 1844. u Karlovcu izlaze prve tri knjižice basni, odnosno ilustriranih knjiga, Ignjata Čivića Rohrskoga, četvrta i peta izlaze 1845., a šesta knjižica 1847. godine. Četrdesete godine devetnaestoga stoljeća važne su i zbog pokretanja dviju biblioteka namijenjene mladeži. Prvu biblioteku pokreće agilni pedagog, učitelj i didaktički pisac Ivan Filipović. On 1845. godine pokreće *Zabavnu čitaonicu*, u kojoj je ukupno izašlo 17 svezaka knjiga. Drugi je nakladnik Društvo zagrebačkih bogoslova, osnovano 1836. godine pod imenom *Narodno duhovne mladeži društvo* ili *Ilirsko narodno društvo domorodne mladeži duhovne sjemeništa zagrepskoga*. To će društvo izdavati knjige popularnog njemačkog pisca Christophera Schmida, od kojih je prva *Genoveva*, objavljena 1846. godine. Ta je knjiga od osobite važnosti za hrvatsku dječju književnost jer je do kraja 19. stoljeća bila najčitanija dječja knjiga. Također, ta će knjiga postati temelj na kojem će se dalje razvijati hrvatska dječja književnost.⁹

Knjižicu Ivana Filipovića pod nazivom *Mali tobolac raznog cvjetja za dobru i pomnjivu mladež naroda srbskoilirskoga*, objavljenu 1850. godine, Milan Crnković označava kao formalni početak dječje književnosti u Hrvatskoj. Početak veže uz tu knjižicu jer je Filipovićev budući rad uvelike utjecao na razvoj hrvatske dječje književnosti. Uz prijevode i prerade, knjižica sadrži i Filipovićeve vlastite pjesme, također će se njegov daljnji rad sastojati od prevođenja, pisanja i izdavanja dječjih knjiga, osnovao je i Hrvatski pedagoško-književni zbor te njegovu Knjižnicu za mladež, a pokrenut će i prvi dječji časopis *Bosiljak*. Uz taj časopis, nastaju i časopisi *Smilje* i *Bršljan* koji su najduže, najustrajnije i najdosljednije obavljali dužnost poticanja djece na čitanja i omogućili dječjim piscima da objavljuju svoja djela. *Smilje* je

⁹ Ibid. 123 – 124.

časopis koji je u Hrvatskoj najduže izlazio, a bio je namijenjen djeci pučkih škola, dakle do dvanaeste godine. Od početka je objavljivao poeziju, priče, pripovijetke, basne, igrokaze, ali i pedagoško štivo za nastavu. *Bršljan* je najpopularniji zbog svoje književne komponente koja je u njemu bila naglašena više nego u druga dva časopisa. Prema Crnkoviću, razdoblje starije dječje književnosti trajalo je stoljeće i pol i može se podijeliti u četiri razdoblja. Po glavnim predstavnicima, Crnković ta se razdoblja naziva *Filipovićevo doba*, *doba Ivane Brlić-Mažuranić*, *Lovrakovo doba*, *Vitezovo doba*.¹⁰ Stjepan Hranjec ističe da prvo razdoblje, dakle do pojave romana Ivane Brlić-Mažuranić *Čudnovate zgrade Šegrta Hlapića* (1913.), predstavlja razdoblje traženja, odnosno tendencija da se stvori dječja književnost u specifičnim i kulturnim hrvatskim uvjetima.¹¹ Pojavom *Hlapića*, Ivane Brlić-Mažuranić, dječja književnost u Hrvatskoj doživljava promjenu jer to djelo nije opterećeno didakticismom kao prethodna djela, već je važna etička komponenta koju knjiga sadržava, a koja je bila vrlo aktualna i dominantna u 19. stoljeću. Kada se tom djelu, uz *Priče iz davnine* iz 1916. godine priroda trilogija *Zlatni danci*, *Jagode Truhelke* iz 1918. godine, zasigurno je riječ o procvatu hrvatske dječje književnosti. Uz njih svakako treba spomenuti i Vladimira Nazora koji je svojim pričama s morskom i bajkovitom tematikom zaista obogatio hrvatsku dječju književnost. Upravo na primjeru Ivane Brlić-Mažuranić i Vladimira Nazora, čija djela, svojim stilskim obilježjima, korespondiraju s hrvatskom modernom, možemo govoriti o ugradbi dječje književnosti na korpus nacionalne, hrvatske književnosti.¹² Pojavom novog stila, javlja se i novi autor, odnosno novo razdoblje. Iako se prethodni stilski obrazac potpuno ne mijenja, ipak se javljaju promjene. Tako nastaju romani *Deca Velikog Sela* iz 1933., (1946., promijenjen naslov u *Vlak u snijegu*) te roman *Družba Pere Kvržice*, autora Mate Lovraka. U hrvatskoj književnosti u tom vremenu prevladava angažirana književnost, odnosno književnost koja u središte pisanja postavlja zbilju. Takav pristup postaje dominantan u Lovrakovim romanima stoga to razdoblje u hrvatskoj dječjoj književnosti Crnković naziva *Lovrakovim dobom*. Taj naziv predlaže i zbog činjenice da je Lovrak afirmirao dječji roman kao glavnu književnu vrstu u hrvatskoj dječjoj književnosti. U njegovim romanima realizam nadjačava fantastiku, a osobito socijalni realizam. Lovrak, dakle, vraća prednost nefantastičnim pripovijetkama u odnosu na fantastične priče. U svojim djelima sukobljava selo i grad, a opredjeljuje se za selo koje za njega predstavlja sve pozitivno. U središtu su uvijek seoske dječje družine u kojima se ističe mladi ambiciozni vođa. Sljedeće je razdoblje obilježeno poslijeratnim stanjem i socijalističkom ideologijom. Međutim,

¹⁰ Ibid. 125.

¹¹ HRANJEC, Stjepan, *Ogledi o dječjoj književnosti*, Alfa d.d., Zagreb, 2009, 18 – 19.

¹² Ibid. 17 – 18.

promjenu u dječjoj književnosti ostvarit će 1956. godine, Grigor Vitez svojom pjesničkom zbirkom *Prepelica*, a i Ivan Kušan iste godine objavljuje roman *Uzbuna za Zelenom vrhu*. Oba se autora smatraju začetnicima nove poetike u hrvatskoj dječjoj književnosti. Takva poetika, umjesto dominantne poučne komponente, sadržava igru, vedrinu, pozitivnost, a to su sve obilježja koja privlače dječjeg čitatelja jer se tako može više poistovjetiti s knjigom ali ju bolje i razumjeti. Hranjec stoga smatra da se uz Viteza i Kušanovo ime treba pojaviti u nazivu četvrtoga razdoblja.¹³ Njihov će književni stil i model slijediti i mnogi drugi nadolazeći autori: Zvonimir Balog, Milivoj Matošec, Pajo Kanižaj, Luko Paljetak, Hrvoje Hitrec, Sunčana Škrinjarić, Nada Iveljić... Važno je spomenuti da od 1951. godine izlazi dječji časopis *Radost* kao zamjena za ukinuto *Smilje*. Valja zaključiti da je razdoblje šezdesetih i sedamdesetih godina najava nove, moderne hrvatske dječje književnosti.

3. Hrvatska dječja književnost o ratu

U radu je spomenuto da dječja književnost ima dvojnu namjenu – prvenstveno je upućena djeci, ali istovremeno je usmjerena i odraslima koji je procjenjuju i usmjeruju dječjem čitatelju. U tom kontekstu može doći do cenzuriranja sadržaja za koje odrasli smatraju djecu nezrelima i nespremima. To se očituje na osjetljivijim temama poput nasilja, seksualnosti, patologije obitelji, pa i rata te njegovih posljedica i utjecaju na dječji život. Dubravka Zima piše da se hrvatska znanost o dječjoj književnosti bavila fenomenom rata u dječjoj književnosti tek pregledno zbog nekoliko razloga: općenito slab interes za istraživanjem i proučavanjem dječje književnosti, ideološki naboj koji rat čini hiperideologiziranim prostorom na kojem je teorija nepoželjna, zatim, kao što je već prethodno spomenuto, tabuizacija ratne tematike.¹⁴

Prvotno je važno istaknuti korpus koji se tiče hrvatske dječje književnosti o ratu. Riječ je o dva velika tematska kruga: dječja književnost, koja je u najvećem dijelu pisana u prozi, o Drugom svjetskom ratu te dječja književnost, također uglavnom pisana u prozi, o Domovinskom ratu. U oba tematska kruga roman je kao književna vrsta, dominantan, ali kraće književne forme češće su prisutne u prvom tematskom krugu. Bitno je naglasiti da ne postoje jasno izražene strukturne razlike između tematskih krugova nego je njihova primarna funkcija određivanje korpusa. Većina je pretpostavki zapravo zajednička svima ili većini autora koji se bave tematiku

¹³ Ibid. 19 – 20.

¹⁴ ZIMA, Dubravka, *Kraći ljudi, Povijest dječjeg lika u hrvatskom dječjem romanu*, Školska knjiga, Zagreb, 2011, 129.

rata. Međutim, teorijski radovi koji su se bavili fenomenom rata u hrvatskoj dječjoj književnosti nisu pokušali povezati dva tematska kruga, tako da nisu pronađene ni sličnosti ni zajednička obilježja. Prva i najvažnija pretpostavka o ratu u književnosti je strahota rata:

„U hrvatskoj dječjoj književnosti rat se (najvećim dijelom, odnosno u romanima objavljenima u predviđenom razdoblju) ne shvaća kao društveni fenomen, nego kao niz strašnih događaja, kao teško shvatljiva, okrutna stvarnost u dječjim životima, i to neovisno o tome gdje ih rat (i pripovjedač) zatječe.“¹⁵

Hrvatska dječja književnost o ratu temelji se na dva stvarna događaja, na dva rata i na društveno-povijesnim činjenicama vezanima za te ratove. Autori koji se žele baviti tematikom rata u dječjoj književnosti, moraju prvo odabrati pravilo kako će pripovijedati kako bi percepcija rata bila adekvatna. Riječ je o dvije pripovjedne instance – prva je ona koja rat objašnjava kroz dječje oči, odnosno iz perspektive djeteta. To podrazumijeva blažu verziju, odnosno odsutnost autorove cenzure, a ističe se težnja da se neshvatljivo predstavi pojednostavljenom terminologijom i da se naglasi dječja svakodnevnica te utjecaj rata na promjenu te svakodnevice. Druga pripovjedna tehnika rat pripovijeda načinom na koji odrasli tumače ratna zbivanja djetetu. To uključuje ideologiziranost diskursa, shematičnost i funkcioniranje dječjih likova.¹⁶ Međutim, te se dvije pripovjedne tehnike nerijetko povezuju i nadopunjuju i tek poneki autor primjenjuje isključivo jednu, primjerice Danko Oblak u svome djelu *Modri prozori* dosljedno provodi prvu pripovjednu tehniku, dok su romani Gabre Vidovića očit primjer druge tehnike.¹⁷ Bitno je istaknuti da su poneki dječji romani o ratu pisani notom fantastike, čime se također želi izbjeći ideologiziranje dječjih likova. Takvu ideologizaciju dječjih likova možemo pronaći u romanu Josipa Pupačića *Radost mladog pokoljenja* iz 1946. godine:

„Djeca sa suseljanima uspostavljaju vrlo srdačan odnos, sa zahvalnošću prihvaćaju njihovo gostoprimstvo te im se odužuju pomažući u izgradnji seoskih kuća u času kad se činilo da seljani ne će moći sami dovršiti posao u zadanom vremenu(...). Zajedništvo djeca i seljana kulminira u predstavi što je djeca priređuju za svoje domaćine, iz koje seljani – a i čitatelj – iščitavaju sjajnu budućnost koja će nastupiti s odrastanjem navedene djece.“¹⁸

Sljedeća vrlo bitna karakteristika dječje književnosti o ratu je naracija podijeljena u dvije motivske organizacije koje su naizgled vrlo oprečne, ali u praksi ponekad isprepletene. Dubravka Zima ih naziva: *rat kao pustolovina* i *rat kao sazrijevanje*. Ove dvije pripovjedne

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid. 130.

¹⁷ ZIMA, Dubravka, *Dječja književnost o ratu*, Polemos 4, 2001, 84 – 85.

¹⁸ ZIMA, Dubravka, *Kraći ljudi, Povijest dječjeg lika u hrvatskom dječjem romanu*, Školska knjiga, Zagreb, 2011, 130.

strategije neovisne su o društvenom kontekstu ili ratu o kojem se pripovijeda, a kada se isprepliću, riječ je o nespremnosti autora ili neadekvatnosti u obradi ratne tematike. Rat kao sazrijevanje pripovijeda rat vrlo oštro, ističući užas, nesigurnost, usamljenost i otuđenost koju rat stvara u dječjim životima, otrgnutost djeteta iz njegove svakodnevice, njegovu nesposobnost da utješno rekonstruirao svoj život prije rata. Bitno je naglasiti da je rat tu ključan u sazrijevanju djeteta, bilo da je riječ o depresiji i neutješnosti zbog patnje i boli, zbog stradavanja i smrti bližnjih, bilo da je riječ o prisilnom odrastanju i naglim promjenama životnih okolnosti te preuzimanju odgovornosti za sebe, ali i za druge. Druga strategija, rat kao pustolovina, više naglašava da je riječ o dječjoj književnosti. Jednostavnija je i umjesto dječje percepcije i proživljavanja rata te psihološkog prikaza stanja djeteta, odabire se dječje sudjelovanje u raznim ratnim događanjima, bilo da je riječ o neposrednom sudjelovanju u ratu, djeca kuriri, djeca borci u Drugom svjetskom ratu, a u Domovinskom ratu, dječje kretanje, odnosno akcija na ratnim područjima bilo da je riječ bilo kakvim ratnim operacijama.

Ovaj će rad obuhvatit korpus djela hrvatske dječje književnosti vezana za Domovinski rat u Hrvatskoj, dakle drugi tematski krug. Ideja o ideologiziranju dječjega lika te prikaz strahote rata i njegove povezanosti s djetetom ostaju temeljne i u ovom korpusu. Autori koji pišu prozu o Domovinskom ratu – Nikola Pulić, Stjepan Tomaš, Nada Iveljić, Maja Gluščević, Hrvoje Hitrec, Vladimir Tadej, Ivan Kušan, Dunja Kalilić, Predrag Raos, Zlatko Krilić i Tito Bilopavlović – ističu i pokazuju različite sadržajne interese, od prvotnog bijega iz zaraćenih područja, bliskih susreta s ratnim zločincima, izbjeglištva i progonstva, odrastanja u neposrednoj blizini ratnih događanja, dodira s ratnom opasnosti, fantastične interpretacije borbe protiv neprijatelja. No, ono što ih povezuje upravo je dječji lik kao ideološki poligon, na kojemu se, kako piše Dubravka Zima, pokazuje „ispravnost“ jedne od sukobljenih strana u ratu. Primjerice dijete koje kroz sve ratne situacije prolazi neozlijeđeno, dijete postaje simbolom bolje budućnosti koja nastupa nakon pobjede „ispravne“ strane, dijete lukavošću i fantastičnim sredstvima savladava neprijatelja koji je jači i brojniji.¹⁹ Krajem 1991. godine pojavljuje se izdanje *Ratna vjeverica* nakladnika Mladost kao ratna verzije ugledne dječje edicije *Vjeverica*. Prva knjiga izdana u Ratnoj vjeverici je dokumentaristički projekt Mladena Kušeca *Ubili su mi kuću*. Kako bismo uvidjeli karakteristike i imagologiju u djelima dječje književnosti o Domovinskom ratu bitno je navesti o kojim je djelima riječ te ih analizirati i interpretirati kako bi se dobio imagološki katalog rata tog korpusa. Interpretacija i analiza bit će podijeljene u dva poglavlja. Prvo poglavlje obuhvatit će realistična djela i bit će podijeljeno na dva odlomka od

¹⁹ Ibid. 143.

kojih će u prvom biti predstavljena djela koja rat prikazuju kao *sazrijevanje*, dok će u drugom rat biti prikazan kao *pustolovina*. Drugo poglavlje obuhvatit će interpretaciju fantastičnih djela hrvatske dječje književnosti o Domovinskom ratu.

4. Imagološki katalog prikaza Domovinskog rata u hrvatskoj dječjoj književnosti na primjeru realističnih djela

Ovo će poglavlje biti podijeljeno na dva odlomka od kojih će prvi obuhvatiti interpretaciju djela hrvatske dječje književnosti o Domovinskom ratu čijom se interpretacijom može zaključiti da obuhvaćaju pripovjedni obrazac rata kao *sazrijevanja*. Riječ je o djelima Nade Iveljić, *Marijina tajna*, *Malom ratnom dnevniku* Stjepana Tomaša, *Strah me mama* Nikole Pulića te *Zlatnom Dnevniku* Zlate Filpović. Drugi ulomak će rat prikazati kao pustolovinu, a riječ je o interpretacijama djela Maje Gluščević *Bijeg u košari* i *Ivin Vučko*, *Čuvarima amfora* Nikole Pulića te *Kanjonu opasnih igara* Hrvoja Hitreca i Vladimira Tadeja. Na primjerima ovih romana izdvojiti ćemo imagološki katalog koji uspostavljaju navedeni autori pišući o ratu.

4.1. Imagologija

Imagologija je naziv za novo područje komparativne književnosti koje se posljednjih pedesetak godina razvija u Francuskoj i Njemačkoj, a temelji se na tematiziranju konstrukcija „nacionalnog karaktera“ i „drugosti“ u književnoj praksi, odnosno primarno se bavi slikama i predodžbama neke zemlje i njezine kulture u drugoj sredini.²⁰ Začetnicima imagologije smatraju se francuski komparatisti M. F. Guyard i J. M. Carré, a Guyard pojam imagologije prvi puta spominje svojoj knjizi *Litterature comparée* (Pariz, 1951.) u kojoj ističe i neke prepreke na koje nailazi ovakva vrsta komparativnog istraživanja. Najveći protivnik imagologije je američki komparist René Wellek. Naime, on smatra da je imagologija samo još jedan oblik izvještavanja o činjenicama čija je važnost najčešće upitna. Po njemu se težište takvog komparativnog proučavanja temelji na vanjskim okolnostima nastanka određenog djela što književno proučavanje djela vodi psihologiji i sociologiji. Međutim zbog njegova su stava otkriveni utjecaji novih kritičara koji su djelo smatrali autonomnom cjelinom lišenom vanjskih

²⁰ IVON, Katarina, *Suvremena strujanja u komparatistici*, u: *Magistra Iadertina*, 3., Zadar, 2008, 40 – 41

utjecaja. U novije se vrijeme uvidjelo da ni takav pristup književnom djelu nije najobuhvatniji te da je estetsko vrednovanje, kao bitan zadatak kritike, postalo dvojbeno. Time je potvrđen status imagologiji kao važnom dijelu komparatistike.²¹ Imagologiju tako počinju koristiti i drugi književnici kao što su Cl. Pischois i A. M. Rousseau:

„Istraživanje slika kao novu orijentaciju u komparativnoj književnosti spominju Cl. Pischois i A. M. Rousseau u knjizi *Komparativna književnost*. Pozivaju se na R. Mindera koji ističe da se slika mora ponajprije proučavati u okviru domovine, jer svaka provincija gleda sliku druge provincije na svoj način, pružajući svojim susjedima osnovne simbole.“²²

Naime, u svom izvornom značenju imagologija se odnosi na slike i predodžbe o drugima, odnosno drugim narodima. S obzirom da je tema ovoga rada katalog predodžaba o ratu, koristit ćemo pojam imagologije u širem smislu kao način usustavljanja predodžaba, odnosno katalog predodžaba uopće, a ne predodžaba o drugima.

4.2. Domovinski rat kao sazrijevanje na primjeru djela hrvatske dječje književnosti

Autori djela koji svojim pripovijedanjem rat prikazuju kao *sazrijevanje* nastojali su uspostaviti viđenje djetetovog lika u ratu u kojem se zateklo u njegovom, najčešće, prirodnom okruženju. Dubravka Težak piše da djela koja nastaju neposredno nakon proživljenih ratnih tragedija, dok su emocije još vrlo naglašene, obično ističu umjetničku neujednačenost jer autor nerijetko sakriva vlastite doživljaje i stavove. Motive rata poput progonstva, bijega, izbjeglištva, smrti, stradanja, osamljenosti i odvojenosti od najbližih, pisci pokušavaju prilagoditi okvirima koje dijete može razumjeti i prihvatiti.²³ Takva djela su bolna svjedočanstva ratne tragedije iz perspektiva djeteta, a glavna im je uloga poziv u pomoć. Svi autori ratnih tematika naglašavaju suosjećajnost jer rat utiskuje rane koje nikada ne zarastaju.²⁴ Te su rane posebno bolne i velike u djece jer su se u djetinjstvu susreli sa strahotama kakvima se jedva nose odrasli, zreli ljudi. To im je djetinjstvo naglo zaustavljeno i prisiljeni su odrasti, a njihov obiteljski dom u kojem vide sigurnost i utočište, najčešće je razoren. U središtu radnje je dječje pripovijedanje, njegovi osjećaji i razmišljanja. Djeca ne razumiju rat i ne pokušavaju ga razumjeti nego uglavnom prihvaćaju ono što im nameće okolina, najčešće roditelji, odnosno

²¹ Ibid. 41.

²² Ibid.

²³ TEŽAK, Dubravka, *Prozna djela dječje književnosti s tematikom Domovinskog rata*, U: *Dječja knjiga u Hrvatskoj danas. Teme i problemi*, priredila Ranka Javor, Knjižnice grada Zagreba, Zagreb, 1997, 42.

²⁴ HRANJEC, Stjepan, *Djetinjstvo zasuto granatama*, U: *Odrastanje u zrcalu suvremene dječje književnosti za djecu i mladež*, priredila Ranka Javor, Knjižnice grada Zagreba, 1997, 18.

odrasli. Dakle, najčešće radnju vodi jedan lik, odnosno dijete. Riječ je najčešće o ženskom dječjem liku osnovnoškolske dobi gdje autori dječje književnosti o Domovinskom ratu pokušavaju prikazati rat kao doba sazrijevanja, a kada glavnu ulogu imaju muški dječji likovi, rat se želi prikazati kao pustolovina.²⁵

Može se reći da dječja ratna književnost o Domovinskom ratu započinje knjigom Mladena Kušeca *Ubili su mi kuću*. Riječ o knjizi s kratkim dječjim zapisima u kojima djeca pripovijedaju vlastite doživljaje rata, izbjeglištva, a molitvama i pjesmama pokušavaju dočarati užas i strahotu rata. Osim toga, autor također piše vlastite komentare dječjih zapisa i ilustracija te prilaže službene dokumente o stradaloj djeci Domovinskog rata do 1991. godine. Uz ime svakoga djeteta stoji vrijeme i okolnosti stradavanja:

„11-godišnja Mirla Lutka umrla je 29.8. u bolnici od posljedica ranjavanja kad su teroristi minobacačkom vatrom napali Daruvar. U tom napadu 26.8. njezin je otac poginuo, a sestra Danijela (17 godina) teško je ranjena.“²⁶

Većina djece poginula je na mjestu ranjavanja, neki su ozljedama podlegli u bolnici, dok je najmanji broj njih preživjelo ranjavanje, s lakšim ili težim fizičkim i, dakako, psihičkim posljedicama.²⁷ Knjiga je, u tom smislu, adekvatna imagološka podloga za razumijevanje prikaza rata u dječjoj književnosti.

Dakle, nema uobičajene fabule, nema ni klasično oblikovanih likova nego, kako je već spomenuto, riječ je o nizu reporterskih zapisa i dječjim impresijama rata. Ova knjiga svojom strukturom podsjeća na radijski medij:

„Knjiga je koncipirana na sličan način kao i Kušecove radijske emisije: urednik, pod čijim je imenom knjiga objavljena, djeci daje prostor da ispriopovijedaju ili na koji drugi način (likovno) izraze svoju patnju, strah i tjeskobu, to dokumentira izvornim i službenim dokumentima iz bolnica ili škola u ratnim područjima, te daje svoj komentar onome što je dobio, ali uz to upliće i vlastite doživljaje i neugodno iskustvo rata. Rezultat književno nije osobito zanimljiv, no iznimno je potresan kao dokument, svjedočanstvo iz prve ruke o nesretnim i tragičnim dječjim ratnim sudbinama.“²⁸

Hranjec piše da je ova knjiga prava dječja ratna slikovnica jer u njoj postoje i ilustracije i tekst koji se nadopunjuju i pojašnjavaju.²⁹ Djeca su na maštovit i njima zanimljiv način prikazali

²⁵ ZIMA, Dubravka, *Dječja književnost o ratu*, Polemos 4, 2001, 101.

²⁶ KUŠEC, Mladen, *Ubili su mi kuću*, Mladost – Ratna vjeverica, Zagreb, 1991, 45.

²⁷ ZIMA, Dubravka, *Dječja književnost o ratu*, Polemos 4, 2001, 99.

²⁸ Ibid.

²⁹ HRANJEC, Stjepan, *Djetinjstvo zasuto granatama*, U: *Odrastanje u zrcalu suvremene dječje književnosti za djecu i mladež*, priredila Ranka Javor, Knjižnice grada Zagreba, 1997, 19.

kako dječja psiha doživljava i razumije rat. Kao primjer možemo uzeti molitvu učenika 4. razreda:

„Ja molim svim srcem svojim Gospu da nam sve ljude / hrvatske / Sačuva smrti i pakla / Molim te da Hrvatska sva sja u zlatu / Molim da sva djeca budu sretna / Molim te, Gospe, daj mome tati u selu da ne bude / ranjen ili mrtav / Molim te umiri srpski narod od prokletosti / Molim te, Gospe, pomoz mi.“³⁰

U imagološkom čitanju, iz ove knjige izdvajamo tri središnja imagama kojima se predočava rat u dječjoj književnosti: imagem kuće odnosno doma kao mjesta sigurnosti koje je uništeno, imagem izmještanja (izbjeglištva) i imagem dječje patnje.

Uz Kušecov dokumentarni, likovni i literarni pokušaj prikaza doživljaja rata, u tome su se okušali i drugi hrvatski književnici u čijim se djelima ratna tematika pojavljuje kao motiv, tematski krug ili pripovjedni poticaj. Svo troje možemo pronaći u romanima *Zlatin dnevnik* autorice Zlate Filipović iz 1994. godine te romanu *Mali ratni dnevnik* Stjepana Tomaša iz 1992. godine. Riječ je o romanima pisanim u formi dnevnika, a s obzirom da se bave srodnim tematikama, glavni likovi su im približno istih životnih dobi i stilu pisanja, može ih se usporediti s naglaskom na fenomen rata. Osim forme dnevnika, ono što ove romane najviše povezuje jest prikaz djetinjstva oba lika, odnosno obje djevojčice, i Zlate i Cvijete, koje, zbog ratne situacije, provode u podrumu, mjestu uvjetne sigurnosti, ili odvojene od roditelja. Iako je središnja tema rat, Zlatini i Cvijetini dnevnički zapisi prikazuju i ostale tematike poput društvenih, kulturnih i osobnih. Tu se tematike, dakako, rubne i često kratkog trajanja jer se u djevojčicama rađa potreba za odmakom egzistencijalne krize u kojoj su prisiljene prerano sazrijeti.³¹ Roman *Zlatin dnevnik* stvarni je prikaz privatnog dnevnika Zlate Filipović, koja je u trenutku pisanja dnevnika još djevojčica,, te kao takav postaje književnim predloškom. S druge strane, Tomašev dnevnik postaje fikcionalnim dnevnikom u kojemu autor progovara kroz fikcionalni dnevnički subjekt – djevojčicu Cvijetu. Autor u potpunosti stimulira perspektivu zatočene djevojčice u ratnom razdoblju. Ono što je specifično za ovaj dnevnik je autorov pokušaj podudaranja društveno-povijesnog konteksta s onim dnevničke radnje. Djevojčica pokušava uskladiti političku, ratnu situaciju koja je nepoznata i opasna sa svojom djetinjom zbiljom. Sam naslov govori da se zbilja mijenja ratnim prostorom i vremenom, ali otkriva i perspektivu novonastale zbilje. Riječ je o infantilnom subjektu:

³⁰ KUŠEC, Mladen, *Ubili su mi kuću*, Mladost – Ratna vjeverica, Zagreb, 1991, 33.

³¹ DRAGUN, Dragica, *Usporedno čitanje bosanskohercegovačke i hrvatske dnevničke proze za djecu i mladež (Zlatin dnevnik Zlate Filipović i Mali ratni dnevnik Stjepana Tomaša)*, U: Bosanskohercegovački slavistički kongres: zbornik radova, knjiga 2, Priredio Halilović, Seanhid, Slavistički komitet, Sarajevo, 2012, 245.

„odnosno o dobnu ograničenoj pripovjedačkoj svijesti – o devetogodišnjoj³² Cvijeti Matković, koja, očividno iz naslovnoga eufemizma, pronalazi vlastiti mehanizam suočavanja s tragičnim ratnim kontekstom, a, čitanje pokazuje, ograničenje dobi iščezava nužnim preranim sazrijevanjem. Isto će se dogoditi i sa sazrijevanjem Zlate Filipović, dnevničkoga subjekta stvarnoga, nefikcionalnoga dnevnika.“³³

Radnja romana *Zlatin dnevnik* započinje u ponedjeljak, 2.9.1991. godine kada Zlata prepričava završetak još jednog bezbrižnog ljeta te veselje koje nastupa približavanjem nove školske godine. Zlata je učenica i glazbene škola, pa su joj dani prilično ispunjeni. Nadalje piše kako za vikend ide s roditeljima u Crnotinu gdje posjeduju imanje zajedno s djedom i bakom. Nedugo nakon prekrasnog vikenda u Crnotini, spremali su se poći na Jahorinu, međutim, put je prekinut tatinim odlaskom u jedinicu rezervne policije. Već se tu nazire rat o kojemu je Zlata čula samo preko televizije:

„A šta ovo znači, ja ne znam. Neki rezervisti iz Crne Gore su ušli u Hercegovinu. Zašto, zbog čega? Neka politika, izgleda, a ja se u politiku ne razumijem.“³⁴

Središnja je tematska linija, u oba romana, dakako, rat. Rat u Osijeku i u Sarajevu donosi razaranje grada, razaranje čovjeka, obitelji, prijateljstava, smrt i progonstvo. Oba su dnevnička subjekta jedinice u obitelji, miljenice koje prije svega primjećuju tragove na najbližima, svojim roditeljima. Cvijeta piše da tata postaje mama radeći sve kućanske poslove koje inače obavlja mama, a mama je stalno zabrinuta i plače; ovaj se motivski kompleks može interpretirati i s obzirom na rodnu stereotipizaciju koja se u romanu ne problematizira. Zlata opisuje fizičku promjenu kod svojih roditelja, piše kako je tata smršavio, a mami je rat ucrtao bore. Naglašava da je rat potpuno promijenio njezine roditelje te da više ne nalikuju na sebe.

Nadalje, u romanu *Zlatin dnevnik*, rat je aktivan u Hrvatskoj, a Zlatu osobito dotiče onaj u Dubrovniku gdje živi i radi njihov kum Srđan. Ne uspijevaju uspostaviti kontakt s njim jer: „Dubrovnik je odsječen od svijeta.“³⁵ Stanje u Sarajevu i Zlatinu životu i dalje je isto, bezbrižno i veselo. Možemo uočiti da Zlatu rat ne zanima i da samo želi da to sve što prije prođe pa da mama i tata ne budu zabrinuti, a ona može i dalje mirno gledati MTV i filmove. Rat u Sarajevu, Zlata u svom dnevniku bilježi u četvrtak 5.3.1992. godine. Ona u tome vidi politiku i raspravu političara koje ona pogrdno naziva *dječicom*. Iako se život u Sarajevu vratio u normalu, u ostalim krajevima Bosne i Hercegovine rat ne jenjava. Zlatini roditelji tjeraju Zlatu od

³² Pogreška: desetogodišnjoj

³³ Ibid. 247.

³⁴ FILIPOVIĆ, Zlata, *Zlatin dnevnik*, Znanje Zagreb, 1994, 11.

³⁵ Ibid. 12.

televizora, ali nažalost, od djece je nemoguće sakriti tugu, zabrinutost i sve ružno što se događa. Počinju pucnji, a Zlata prvi put ističe kako se boji rata. Škole prestaju s radom, ali mama i tata i dalje idu na posao. U Sarajevu je i dalje situacija stabilna, ljudi i djeca su izašli na ulice:

„Činilo se kao neka povorka mira. Ljudi su izašli da se druže, ljudi ne žele rat. Žele da žive u i uživaju kao i do sada. Pa, zar to nije normalno? Ko to može voljeti i željeti rat, kad je to najgora stvar na svijetu.“³⁶

U romanu *Moj tata spava s anđelima*, djevojčica Cvijeta svoj dnevnik ne započinje bezbrižno i mirno kao Zlata. Cvijeta spominje kako na zvuk zračne opasnosti mora trčati u podrum i kako im jako često nestaje struje, što je za nju najgora stvar na svijetu. Zlata piše su ljudi veći od rata i da će ga zato i pobijediti. Naglašava da je rat nešto što nema veze s ljudskošću. Uočavamo da Zlata, iako još djevojčica, osjeća strahotu i nemilosrdnost rata, ali njezino dječje srce ipak vidi nadu za sigurnu budućnost bez rata. Ljudi počinju odlaziti iz Sarajeva, a među njima i Zlatini prijatelji. Iako se rat zaista događa, teško je prihvatiti tu činjenicu, pa se Zlata žali svome dnevniku kako se rat ipak ne šali: „Ruši, ubija, pali, razdvaja, donosi nesreću.“³⁷ Zlata nadalje piše kako se sada nalaze u podrumu kod susjeda i da svaku noć stravično pucaju i bombardiraju. 2. 5. 1992. bio je najgori dan u Zlatinu životu, a proveli su ga u njihovom *ružnom, mračnom i smrdljivom* podrumu.³⁸ Zlata se i dalje nada da će rat stati, ali kada je bombardiran park ispred njezine kuće, gdje je sa svojim prijateljima provela djetinjstvo i kada u tom bombardiranju život izgubi 11-godišnja djevojčica Nina, gubi svaku nadu i postaje ljuta i ogorčena:

„Nina, nedužna 11-godišnja djevojčica – žrtva glupog rata! Tužna sam. Plačem i pitam se: zašto? Pa ona ništa nije kriva. Jedan odvratni rat je uništio jedan mali dječji život.“³⁹

Sličnu situaciju opisuje i Cvijeta u svom dnevniku kada je ubijena trinaestogodišnja djevojčica Ivana Vujić. Izgubila je život kada je granata pogodila njihov stan. Stradali su i njezini roditelji, pa ju je na sprovodu posljednji put ispratio njezin 4.b.⁴⁰

Zlata opisuje užas koji vidi u svom gradu: „POKOLJ! MASAKR! STRAVA! UŽAS! KRV! VRISCI! PLAČ! OČAJ!“⁴¹ Nažalost, te će riječi u punom smislu pratiti Zlatu i u narednom periodu rata. To je trauma koju nikada ne će zaboraviti. Prema Ajduković:

³⁶ Ibid. 41.

³⁷ Ibid. 43.

³⁸ Ibid. 48.

³⁹ Ibid. 52.

⁴⁰ TOMAŠ, Stjepan, *Moj tata spava s anđelima (Mali ratni dnevnik)*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2011, 31.

⁴¹ Ibid. 59.

„Iskustva i istraživanja diljem svijeta upućuju na povećan rizik za mentalno zdravlje i psihosocijalno funkcioniranje djeteta ako je ono suočeno s mnogostrukim i kumulativnim stresorima prouzročenim ratom.“⁴²

Zlatu muče pitanja kojima ne može naći odgovore, pita se čemu sve ovo i zbog čega. Koga kriviti, kome se obratiti za pomoć. Jedino što zna da svi gaze u nesreću. Krivi mamu i tatu što o tome ne razgovaraju s njom jer: „Valjda misle da sam mala, ili možda ni oni ništa ne znaju? Meni samo govore: 'Ovo će proći – mora proći.'“⁴³ Isto razmišlja i Cvijeta koja pokušava saznati zašto ljudi ratuju, ali nitko joj ne može dati odgovor:

„Pod ruku mi je došla knjiga 1000 zašto – 1000 zato. Između 1000 pitanja nisam našla ZAŠTO LJUDI RATUJU? Ni odgovora.“⁴⁴

Često tijekom romana, Zlata u dnevnik piše kako svako malo nestaje struje i vode, ističe kako je očajna, gladna, u strahu i bijedi. Ovako opisuje svoj život:

„Život ni krive ni dužne jedanaestogodišnje učenice! Učenice bez škole i bez školskih radosti i uzbuđenja. Dijete bez igre, bez prijatelja, bez sunca, bez ptica, bez prirode, bez voća, bez čokolade, bombona, sa malo mlijeka u prahu. Ukratko, bez djetinjstva. Dijete ratno. Sada zaista shvatam da sam u ratu, da sam svjedok jednog ružnog i odvratnog rata. Ja i hiljade druge djece u ovom gradu, koji se ruši, koji plače, tuguje, traži pomoć, a pomoći nema. Bože, hoće li ovo ikada prestati, hoću li ja ponovo biti učenica, i hoću li ja ponovo biti dijete koje uživa u svom djetinjstvu? Negdje sam čula, djetinjstvo je najljepše doba u životu. Jeste. Ja sam uživala u njemu, a sada mi nekakav ružan rat oduzima sve. Zašto? Tužna sam. Plače mi se. Plačem.“⁴⁵

Ovim riječima Zlata je opisala život svakog djeteta u ratu. Milan Crnković to je opisao već 1990. godine riječima: „Grozota i apsurdnost rata nikada nije strašnija nego kad se odražava u zrcalu dječjih očiju.“⁴⁶ Zlata stalno ponavlja kako je njezin život sada rat, prazan, pust, bez dječje radosti, a to ne zaslužuje nijedno dijete. Piše kako je zaboravila kako je to kada voda curi iz slavine, kako je to kada se tuširaš. Rat ih vraća u neka stara vremena koja su prisiljena podnositi. Žalosno je da dijete zaista razumije koliko je rat nepotreban i koliko štete nanosi svima, a „dječica“ se dogovaraju, dok svi gladuju, plaču, razdvajaju se od najmilijih:

„Rat je prekrizio dan, donio užas umjesto dana i sada, umjesto da teku dani, teče užas. Sve mi se čini da ova politika znači Srbi, Hrvati i Muslimani. A to su ljudi. Svi isti. Svi jednako liče na ljude,

⁴² AJDUKOVIĆ, Marina, *Djeca rata u Hrvatskoj*, U: *Revija za socijalnu politiku* 4, 1995, Zagreb, 1995, 298.

⁴³ FILIPOVIĆ, Zlata, *Zlatin dnevnik*, Znanje Zagreb, 1994, 68.

⁴⁴ TOMAŠ, Stjepan, *Moj tata spava s anđelima (Mali ratni dnevnik)*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2011, 20.

⁴⁵ Ibid. 71 – 72.

⁴⁶ CRNKOVIĆ, Milan, *Dječja književnost*, Školska knjiga, Zagreb, 1990, 153.

ne razlikuju se. Svi imaju i ruke i noge, glavu, hodaju, govore, a 'nešto' hoće da ih učini drugačijim jedne od drugih.“⁴⁷

Zlata piše da rat donosi nesreću i smrt i da je sigurna ako bi rat vodili oni „mali“, a ne „veliki“, rat sigurno ne bi izabrali kao bolju opciju. Sami znaju izabrati tko je dobar, a tko je zao i po tome biraju s kime će se družiti. Među dobrima ima i Hrvata i Srba i Muslimana, kao što i među lošima ima i jednih i drugih i trećih. Rat uništava živote! U nekoliko navrata, Zlata čak spominje i samoubojstvo:

„Muka mi je od svega. Strašno sam umorna od svih ovih gluposti, od ovog užasa i jada od života. Izvini što sam ovakva, ali zaista ne mogu više. Dosta je, zaista. Sve je veća mogućnost da se ubijem, ako me svi ovi luđaci odozgo i odozdo ne ubiju prije. Strašno sam popustila. HOĆU DA VRIŠTIM, DA LUPAM, DA PLAČEM. Pa i ja sam ljudsko biće, i ja imam svoje granice. Jooj, muka mi je!“⁴⁸

Zlata napokon piše lijepu vijesti u svoj dnevnik, u posjet su joj došla dva francuska novinara koji žele čuti sve o njezinom dnevniku. Ishod toga je pet primjeraka njezina dnevnika. A uskoro će imati i promociju. Za njezin će se dnevnik daleko čuti jer su je snimali i reporteri iz Španjolske, Amerike i Engleske. Zlata piše kako će svijet vidjeti nju, a ona gleda u mrak. Oni su u svijetu i sjaju, a ona u mraku. Roman završava riječima da ljudi brinu i misle na ljude pogođene ratom, a neljudi ih žele uništiti. Zlata se iznova pita zašto i naglašava da oni nisu ni za šta krivi, nedužni su i nemoćni.

Cvijeta je, za razliku od Zlate, ipak morala napustiti svoj dom u Osijeku i otići u Austriju, gdje će zajedno sa svojim vršnjacima i vršnjakinjama biti smještena u đaćki dom. Izmještanjem iz prostora ratne izloženosti Cvijeta više nije životno ugrožena, no neće prestati biti opterećena ratom i životnom ugroženošću svojih najbližih. Iako dolazi u idiličan gradić u kojem će ju svi lijepo dočekati i prihvatiti, gdje neće biti gladna i bez struje, Cvijeta dane provodi u brizi i iščekivanjem telefonskih poziva od roditelja. Ali u tome nije sama, i ostala su djeca u sličnoj situaciji kao i ona:

„Čim čujemo zvonjavu telefona, sjurimo se u hodnik (Austrijanci sigurno misle da smo poludjeli), sudaramo se nestrpljivi da čujemo koga od nas zovu iz zavičaja.“⁴⁹

U drugom dijelu romana, gdje i opisuje svojih sto dana u Austrijskom gradiću Pinkafeldu, Cvijeta ipak ostvaruje privid normalnog života i odrastanja s dječjim razmircama i zabavom,

⁴⁷ FILIPOVIĆ, Zlata, *Zlatin dnevnik*, Znanje Zagreb, 1994, 113.

⁴⁸ Ibid. 165.

⁴⁹ TOMAŠ, Stjepan, *Moj tata spava s anđelima (Mali ratni dnevnik)*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2011, 83.

plesom, školskim aktivnostima i zaljubljanjem.⁵⁰ Ono što je također bitno naglasiti je biološko odrastanje koje je prikazano tijekom romana, a osobito u drugom dijelu kada Cvijeta dobiva prvu menstruaciju i to jedva dočeka povjeriti majci:

„O velika moja djevojčice', raznježila se mama, 'toliko sam željela da u te dane budem s tobom... da ti pomognem...' zaplakala je. Moje je srce burno tuklo. (...) Jesam li sada djevojka?! Mama je malo šmrcala i uzdisala a onda izusti otužno: 'jesi, dijete moje, jesi...'”⁵¹

Važno je spomenuti razloge zašto Zlata i Cvijeta uopće vode ove dnevnik:

„One zapisuju što se događa s njihovim roditeljima, susjedima, prijateljicama, bilježe dan za danom opsjednutoga grada koji više nije blizak i prisnan prostoru njihova odrastanja, nego prepoznatljiva i tužna svakodnevnica ograničena na vlastitu ulicu i kuću iz koje je opasno izaći, baš kao što je opasno i u njoj ostati. Djevojčice nemaju izlaza: one moraju pisati kako bi uopće mogle posvijestiti ono što im se događa i kako bi mogle preživjeti neizvjesnost i tmurnu jednoličnost ratnih popodneva i večeri.“⁵²

Naime, Zlata je čitala *Dnevnik Anne Frank* te pozivajući se na nju, sugerira svjesnost o ratu i svemu što on može uzrokovati i donijeti. Po uzoru na Annu Frank, koja je svoj dnevnik nazvala Kitty, Zlata je svoj nazvala Mimmy. Slično je i u romanu *Mali ratni dnevnik*:

„Osim što u dnevniku prepoznaju mjesto psihološke autopomoći u egzistencijalno kriznome vremenu, pripovjedačice dnevničke zapise prepoznaju kao dokument vremena i kao terapijsko mjesto identifikacije za one s identičnim egzistencijalnim – ratnim iskustvom.“⁵³

Tako Cvijeta u predgovorima svojih zapisa piše:

„Zapisati ili ne. Svoju preveliku muku ne možeš zadržati u sebi. Kada je izgovoriš, olakšaš si dušu. Podijeliš li s nekim svoju bol, ona će se – kažu – prepoloviti. Tražim li ja to opravdanje za odluku da počnem pisati svoj mali ratni dnevnik – u opkoljenom gradu, u zaposjednutom zavičaju? Možda, iako mi se čini da je zašto pisati krivo postavljeno pitanje. Pravo je pitanje da li je moguće ne zapisati. Kako ne zapisati ono što se događa meni, mojoj obitelji, mojim susjedima i sugrađanima, mojoj domovini?“⁵⁴

Cvijeta ne želi svoje dnevničke zapise pretvoriti u govor mržnje ili želju za osvetom, ona ne proklinje i ne optužuje svoga neprijatelja nego se njezin cjelokupan dnevnik temelji na

⁵⁰ ZIMA, Dubravka, *Dječja književnost o ratu*, Polemos 4, 2001, 102.

⁵¹ Ibid. 101

⁵² DRAGUN, Dragica, *Usporedno čitanje bosanskohercegovačke i hrvatske dnevničke proze za djecu i mladež (Zlatin dnevnik Zlate Filipović i Mali ratni dnevnik Stjepana Tomaša)*, U: Bosanskohercegovački slavistički kongres: zbornik radova, knjiga 2, Priredio Halilović, Seanhid, Slavistički komitet, Sarajevo, 2012, 249.

⁵³ Ibid. 248.

⁵⁴ TOMAŠ, Stjepan, *Moj tata spava s anđelima (Mali ratni dnevnik)*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2011, 14.

bilješkama vlastitih dječjih razmišljanja, stavova, a najviše strahova ali i nade.⁵⁵ U nekim se dijelovima romana javlja implicitni autor koji kritizira tadašnje političko stanje. Može se reći da je funkcija takvog pripovijedanja iskaz implicitnog autora, 'skrivenog' iza infantilnog glasa. Ujedno, unošenje motiva dječjega pjevanja ustaških pjesama i iskazivanja mržnje prema srpskom narodu u romanu je konotirano nesposobnošću i neznanjem odraslih kako da s djecom razgovaraju o toj temi i kako da joj uopće pristupe, Autor dopušta djevojčičino nerazumijevanje onoga što zapisuje u dnevnik. Dubravka Zima piše da je roman *Moj tata spava s anđelima*, odnosno lik Cvijete, pravi primjer rata kao sazrijevanja. Ona zaista živi nezaštićeno u ratu kao neizbježnoj opasnosti te ju takva situacija prvotno potiče da zapisuje subjektivna razmišljanja, a potom i oblikuje njena razmišljanja od kratkih dnevničkih zapisa pa do promišljanja vlastite pripadnosti u svijetu i spoznaje o psihičkom i biološkom sazrijevanju.⁵⁶ Dubravka Težak piše da tekst pulsira intenzivnim proživljavanjem djevojčice koja sazrijeva i tjelesno i duhovno u neprihvatljivim i nenormalnim uvjetima rodnoga grada. Čitatelji Cvijetu ne upoznaju autoričinim opisivanjem nego se ona svojim razmišljanjima i iskazivanjem emocija sama otvara i predstavlja čitatelju. Tekst nam djeluje kao istinita i bolna ispovijest djevojčice, kao pravovjeran autobiografski zapis.⁵⁷

Promatramo li oba romana iz imagološke perspektive, uočavamo također imagem drugoga kao opasnog, zlog i neljudskog, ali i imagem esencijalne dječje nevinosti i plemenitosti.

Još jedna spisateljica piše dječji roman u kojem rat predstavlja kao *sazrijevanje*. Nada Iveljić u svom djelu *Marijina tajna* također u središte radnje stavlja lik djevojčice koja je po dobi bliska prethodnima dvjema junakinjama. Riječ je o trinaestogodišnjoj djevojčici Mariji, koja zbog ratne situacije, iz rodne Slavonije, s majkom odlazi u izbjeglištvo, u Makarsku. Iako ondje pokušava uspostaviti normalan život, Marija svakodnevno čezne za povratkom u rodni grad i za ocem koji se i dalje smatra nestalim. Uz to, Marija oplakuje i svog prerano izgubljenog dvanaestogodišnjeg brata koji je stradao u obiteljskoj kući za vrijeme granatiranja. Iako su je vršnjaci iz razreda isprva prihvatili, s vremenom su zaboravili rane koje ona nosi:

⁵⁵ ZIMA, Dubravka, *Predgovor*, U: *Moj tata spava s anđelima (Mali ratni dnevnik)*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2011, 9 – 10.

⁵⁶ ZIMA, Dubravka, *Dječja književnost o ratu*, Polemos 4, 2001. 103.

⁵⁷ TEŽAK, Dubravka, *Prozna djela dječje književnosti s tematikom Domovinskog rata*, U: *Dječja knjiga u Hrvatskoj danas, Teme i problemi*, priredila Ranka Javor, Knjižnice grada Zagreba, Zagreb, 1997, 45.

„Ispočetka su bili susretljivi i ljubezni, znajući tko je i što je izgubila. No postupno su zaboravili obzire i svatko je pokazao svoje prave osobine.“⁵⁸

Ona svoje utočište pronalazi u starici Ani s kojom se ponajviše zbližila zbog životne priče. Naime, baka Ana je također izbjeglica iz sinjskog zaleđa koja dolazi svome sinu u Makarsku kako bi se spasila rata stoga Mariju razumije i tješi. Mariji se ona svidjela jer previše ne zapitkuje i ne sili ju da joj priča o svojoj nesreći. Ne voli o tome govoriti ni s majkom, a osobito ne pred drugima kako bi utažila njihovu znatiželju. Marija se neprestano nada povratku i to je ono što najviše pokreće radnju. Dubravka Zima piše da autorica unosi dašak avanture i dramatizacije u roman, kako bi radnja bila dinamičnija. Taj preokret najviše se odražava u samom naslovu – *Marijinoj tajni*. Riječ je o komadiću crijepa njezine razrušene kuće koji je Marija ponijela sa sobom odlazeći iz rodnoga grada:

„Ništa nismo ponijeli osim dvije plastične vrećice. Izgubili smo sve što smo imali. A ja sam odlazeći pokupila komadić krovnog crijepa i odonda ga nosim uza se. On je moja tajna.“⁵⁹

Marija je strogo čuvala svoju tajnu i nitko o tome ništa nije znao. Jedino majka, ali to se nije spominjalo. Taj komadić crijepa za Mariju je predstavljao uspomenu na prošlost i nadu da će se vratiti normalnom životu sa svojom obitelji. Čvrsto vjeruje da će se njezina želja za povratkom ostvariti ukoliko bude sačuvala tajnu tog komadića krovnog crijepa. Svoju je tajnu uspjela sačuvati sve do trenutka kada joj je u razredu iz džepa ispao komadić crijepa. Ostali učenici pokušali su joj oteti taj komadić crijepa jer su željeli znati o čemu je riječ i zašto joj je to toliko važno. Marija im nakon svađe u razredu govori o čemu je riječ i ispričava se što je tako reagirala. U tome se trenutku ona odriče svoje djetinje vjere koju skriva komadić crijepa i shvaća da joj je to zapravo pomoglo u sazrijevanju:

„Bilo je to praznovjerje, nešto izmišljeno. To sam danas shvatila. Nije bilo lijepo što smo se potukli, ali poslužilo je dobru: otvorilo mi je oči da moja nada u povratak ne ovisi o nečemu što je izvan mene, a kako mi drag bio taj predmet, nego je nada u meni samoj.“⁶⁰

Dubravka Zima ističe paralele crijep/djetinjstvo, odbacivanje crijepa/sazrijevanje i odrastanje koje odražavaju shematičnost i pravocrtnost, a koje autorica ne razrješava te se do kraja romana nastavlja autoričina neodlučnost između potrebe za akcijom i prodiranja u djevojčičine misli i osjećaje. Ta se želja za akcijom i dinamičnošću realizira u autoričinu nizanju raznih događaja i forsiranju napetosti i neizvjesnosti koje u navratima stvaraju ti događaji.

⁵⁸ IVELJIĆ, Nada, *Marijina tajna*, Mosta, Zagreb, 1995, 12.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ Ibid. 77 – 78.

Primjerice, dolazak inozemnih pedagoga za traumatiziranu djecu rata, izbjeglička sudbina dječaka Ivana, stradavanje bakina psa Crnog, podmetnuti gradski požar koji uočava Marija što dovodi do toga da ju svi smatraju junakinjom koja je spasila grad.

Ovdje rat nije samo ruban i posredan, nego djeluje kao duboka rana u djevojčici koju neprestano nosi sa sobom. Rat je djevojčici svakako ubrzao proces odrastanja i sazrijevanja:

„Ona pokušava prihvatiti svoju povrijeđenost, zbunjenost i nerazumijevanje, istodobno shvaća da nema izbora i da se mora prilagoditi situaciji kakva jest, ali isto tako ne odustaje od svoje bolne nade da se situacije može i mora promijeniti. Ta spoznaja pomaže joj da se odrekne prazne i uzaludne vjere u svoj tajanstveni komadić crijepa i da prizna vlastito odrastanje – prisilno, nelijepo i traumatično sazrijevanje, zajedničko svim navedenim malim junakinjama dječje proze o Domovinskom ratu.“⁶¹

Tek na kraju romana, autorica donosi pripovjednu inovaciju. Naglašava da sretan kraj ove izbjegličke priče još nije moguć, jer se ne nazire povratak kući, iako se otac vratio. No, autorova je moć da vlastitom tekstu može davati i vlastite sretne završetke. Stoga, autorovom intervencijom, Marijina priča ipak ima sretan završetak, onoliko koliko to tadašnja situacija dopušta nazvati sretnim završetkom.⁶²

U imagološkom je kontekstu ovaj roman među najzanimljivijima od svih proučavanih romana. Dominiraju predodžbe o traumi, a prisutni su i imagemi suočavanja s traumom, prijelazni objekti kao način suočavanja s traumom i separacijom (u romanu simbolizirani komadom crijepa), kao i važna simbolična međugeneracijska veza kao sredstvo liječenja dječje traume.

Strah me, mama autora Nikole Pulića, objavljen je kao druga knjiga u izdanju *Ratne vjeverice*. Radnja započinje opisom djevojčice Marije i straha koji ju obuzima. Marijin strah ishod je traume koju je proživjela s djedom i bakom u surovoj ratno pogođenoj Bukovici. Pri povratku s mora, zaustavio ih je Srbin s uperenom puškom u auto govoreći kako su oni, Srbi, sada preuzeli vlast. Marija se tresla od straha a isti je taj strah mogla pročitati i u djedovim očima, ali vjerovala je da će ih on odvesti na sigurno. Taj se strah manifestirao kao strah od mraka kojega se Marija strašno bojala:

„Čim bi se suton počeo spuštati s Ponikava, preko Glavice, niz potok Markovac u naselje, Marija bi bježala kući. (...) Hvatanjem prvih sutona, a potom i mraka, Marija postaje sasvim drugačijom.

⁶¹ ZIMA, Dubravka, *Dječja književnost o ratu*, Polemos 4, 2001, 104.

⁶² Ibid.

Nestaje joj rumenila s usana i jagodica. I grč se javlja na usnama. Zubi joj zatočeni u tvrdim ustima.
Uspjela je obuzdati cvokotanje.“⁶³

Hranjec piše kako se radi o psihološkoj dječjoj prozi, a ne romanu, jer Pulić zanemaruje kompozicijske osobitosti žanra. U prvom su redu ispričane sve traume koje doživljavaju djeca zagrebačkih predgrađa Gajnice-Podsused.⁶⁴ Strahote granatiranja i skrivanja u podrumima, zvukovi sirena ostali su duboko ukopani u svima, a posebno u najmlađima. Dakle, autor pripovijeda strahove od koji pati cijelo Marijino osnovnoškolsko društvo. Iako godine nisu izravno naznačene, iz usputnih pripovjedačevih napomena, može se zaključiti da je riječ o djeci osnovnoškolske dobi, između trinaest i četrnaest godina. Ta su djeca u prvom redu zaokupljena vlastitim strahovima, a onda i prvim ljubavima i zaljubljenostima koje donosi pubertet. Svaki strah djeteta zapravo polazi od traume rata i straha od rata. Primjerice, djevojčica Tanja boji se samoće i lopova, a Šumarica se boji šume i svega što ona skriva, a Vesna visine. U ovom romanu, za razliku od prethodnih, nisu naglašeni samo ženski likovi, odnosno djevojčice. Dječak Zlatko, Marijin prijatelj iz društva, strahuje od pljačkaša, odnosno otmičara djece:

„Zlatko boluje od uobrazilje kako će ga netko oteti. Onda će dotični otmičar, ili više njih, iznuditi otkupninu od njegova oca, bogata zagrebačkog zlatara.“⁶⁵

Dubravka Zima piše da je strah u knjizi uz emocionalnu kategoriju, i doživljajna kategorija. Potiče radnju koje zapravo nema nego se pripovijedanje temelji na nizu prizora koji se granaju, a ispričani su ujednačeno, usporeno, izuzetno stiliziranim i nedramatičnim jezikom kojim se zapravo potiskuje i ublažava dramatičnost straha koji obuzima djecu. Događaji se nižu bez međusobne povezanosti, a jedino što povezuje dječje likove je strah i prostorna blizina. Likovi se ni po čemu ne mogu razlikovati, osim po spolu, jer ih autor nije okarakterizirao ni govorom ni ponašanjem. Opisao ih isključivo strahom koji posjeduju. U ovom se romanu sazrijevanje u punom smislu nije ostvarilo kao u prethodnim romanima jer se opisivanjem i karakterizacijom likova bavilo minimalno, ali vrlo je jasna namjera da se dječji životi i sama djeca prikažu drugačijima nego su bila prije rata:

„Ta razlika između normalnog, predratnog djetinjstva i nenormalnog, histeričnog ratnog ranog mladenaštva sugerirana je i neodređenošću, namjeru zamućenošću pripovijedanja, ali i neprestanim

⁶³ PULIĆ, Nikola, *Strah me, mama*, Mladost – Ratna vjerverica, Zagreb, 1992, 13 – 14.

⁶⁴ HRANJEC, Stjepan, *Djetinjstvo zasuto granatama*, U: *Odrastanje u zrcalu suvremene dječje književnosti za djecu i mladež*, priredila Ranka Javor, Knjižnice grada Zagreba, 1997, 20.

⁶⁵ Ibid. 91.

inzistiranje na strahu kao temeljnoj dječjoj emocionalnoj odrednici; pripovjedač jednostavno ne dopušta da postoji dijete bez straha.⁶⁶

U djelu se mogu pronaći i elementi mržnje i diskriminacije prema drugoj nacionalnosti koja se usađuje i u djecu. Šumaričin prijatelj Duško zbog ratne situacije odlazi s majkom u Beograd dok se njegov brat i otac ostaju boriti ali u neprijateljskim odorama. U razgovoru s ocem, Šumarica govori da je Duško jako dobar i da ga sva djeca vole, no otac joj pokušava objasniti da zašto on odlazi, a ona ostaje:

„Oko nas je svuda mrak. Pogledaj, naš je Zagreb zavijen u tamu. Sva su naša djeca sada po skloništima i podrumima. Za mnoge nema dostatno mjesta gdje bi se sklonili. Ti i ja smo u zemunici, a tvoj prijatelj Duško, kog sam spasio da se ne udavi u potoku pokraj starog mlina – odlazi u Beograd. Tu mu ostaju otac i brat koji rade u vojsci. Ta njihova vojska zasipa bombama i granatama naše gradove i sela. Cijelu Hrvatsku. Uništavaju nam sve što smo stoljećima gradili... (...) Znam, ništa on nije kriv kao što ni ti ništa nisi kriva. Ali nije dostatno da on s mamom ode u Beograd dok mu otac i brat ostaju s vojskom... i oni trebaju otići. Sve dok oni šalju samo žene i djecu u Srbiju, dotle su njihovi očevi i braća tvoji opasni neprijatelji. Oni ostaju u Hrvatskoj zbog ubijanja Hrvata. Tebe, mene, tvoje mame, prijatelja... Nikad ne znaš koga će pogoditi...“⁶⁷

Otac naglašava da ga je spasio od utapanja kako bi pokazao da tu odbojnost prema njima nije osjećao prije, kako je na sve ljude i svu djecu gledao isto. Sada to više ne može, sada mora i svoju kćer upozoriti na opasnost koju nose njezini do jučer prijatelji, a danas neprijatelji. Volio bi da svi mogu živjeti u miru, ali naglašava kako Duško odlazi, a Hrvati i hrvatska djeca nemaju kamo otići. Nažalost, očeve će se riječi i ostvariti. Na kraju djela, gardist, i to Duškov otac, pucao je na djecu koje je znao kao najbolje prijatelje svoga sina Duška. U tom pucanju, ranjena je Janja, djevojčica iz Dalja. Svu je djecu to jako pogodilo, a najviše Šumaricu koja nije mogla pojmiti da je to učinio Duškov otac. Ovaj je motivski kompleks najizrazitije imagološki obilježen u svim proučavanim romanima, te se može interpretirati iz perspektive imagološkoga percipiranja drugoga (u romanu se to odnosi na Srbe i Srbiju) kao različitoga, opasnoga i nepredvidljivoga, kao i esencijalnog zloga.

Ono što ovo djelo svrstava među one koji rat vide kao sazrijevanje je autorova ravnodušnost prema događajima s jedne strane, a s druge strane inzistiranje na dječjem emocionalnom proživljavanju i prikazivanjem tog proživljavanja ponašanjem i riječima, ali ne i da se u potpunosti i jasno objasne. Odraslo viđenje rata kao opasnog, neobuzdanog, prijetećeg,

⁶⁶ ZIMA, Dubravka, *Dječja književnost o ratu*, Polemos 4, 2001, 102.

⁶⁷ PULIĆ, Nikola, *Strah me, mama*, Mladost – Ratna vjeverica, Zagreb, 1992, 80 – 81.

razornog, nemilosrdnog u dječjima očima i duhu izaziva osjećaj neprekidnog i iracionalnog straha kojeg se, barem prividno, pokušavaju riješiti.⁶⁸

4.3. Domovinski rat kao pustolovina na primjeru djela hrvatske dječje književnosti

Među autorima djela hrvatske dječje književnosti o Domovinskom ratu koji rat vide kao *pustolovinu* možemo istaknuti Maju Gluščević i njezina romana *Bijeg u košari* i *Ivin Vučko*, Nikolu Pulića s romanom *Čuvari amfora* te Hrvoja Hitreca i Vladimira Tadeja s romanom *Kanjon opasnih igara*. Priповjedni obrazac rata kao pustolovine definiraju obilježja slična akcijskom romanu. Takva su djela koncentrirana na doživljaje dječjih likova, a u središtu su pripovjedne radnje većinom dječja družina koncentrirana na igru i druženje, odnosno akciju. Prema Dubravki Zimi modifikacije takve vrste dječje proze o ratu odnose se, svojim najvećim dijelom, na prostorno-vremensku odrednicu događaja, u ovom slučaju riječ je o Domovinskom ratu i o ratom zahvaćenim područjima.⁶⁹ Kao što je prethodno spomenuto, ovakav pripovjedni obrazac dječje proze o Domovinskom ratu svojim obilježjima podsjeća na akcijski roman: likovi su tipizirani, bez individualnih osobina, a ako je riječ o skupini djece, odnosno, družini, karakterizira ih stilizirani odnos i podređenost dinamici grupe. Djeca se dijele prema ulogama koje će obnašati u grupi, a kao tipične karakteristike pojedinaca: strah, nervoza, želja za dokazivanjem, želja za zapovijedanjem i vođenjem, debljina, nepromišljenost... Ako je u romanu riječ o jednom junaku, on je tipičan i stereotipan:

„Jednako su tako i početne situacije u kojima se ti pojedinci nalaze stereotipne i najčešće prenose stereotipnu sliku spolne diferencijacije (dječak kao glavni lik, otac na ratištu, majka s bakom i mlađim djetetom ostaje u području koje je neposredno ratno ugroženo, otac malodobnom dječaku zavješta odgovornost 'muškarca' ili 'glave u kući' itd.), što se dijelom odnosi i na fantastični modus pripovijedanja o domovinskom ratu (posebice vidljivo u romanu Predraga Raosa *Od rata do zvijezda*).⁷⁰

Važno je istaknuti da su djela ovog pripovjednog obrasca raznoliki te uključuju elemente koje autori rado i često koriste u dječjoj prozi: prijateljstvo djeteta i životinje, dječja želja za samostalnošću i donošenju odluka bez uplitanja odraslih, dječje samostalno otkrivanje

⁶⁸ ZIMA, Dubravka, *Dječja književnost o ratu*, Polemos 4, 2001, 102.

⁶⁹ Ibid. 105.

⁷⁰ Ibid.

i istraživanjem okoline i svijeta, dječja opsjednutost tajnama i misterijom, dječja tvrdoglavost i nepromišljenost.⁷¹

Rat je, kao i u životu odraslih, nepoznata i strahovita opasnost. Međutim, u dječjim očima rat može predstavljati i pustolovinu. Rat postaje pozadina dječjih igara, a njihova se opasnost najčešće stilizira kako bi odgovarala zamišljenoj situaciji. U prethodnom poglavlju prikazana su djela koja rat vide kao sazrijevanje i koja ističu naglo i prisilno dječje sazrijevanje, prekidanje djetinjstva i promjenu života, oprečno tome, u ovome će poglavlju biti prikazana djela koja rat vide kao pustolovinu i u kojima pripovjedna tehnika neposredno ne ugrožava dječje likove, budući da rat doživljavaju kao pustolovinu. Autor će preuzeti pripovjedne konvencije pustolovine koju proživljavaju dječji likovi i time konstruira nevjerojatnu situaciju koja u stiliziranoj realnosti gotovo nije moguća. To dječjima junacima dopušta da iz svojih ratnih pustolovina izađu živi, sigurni i sretni, što izvan dječje proze, ne bi bilo moguće.⁷²

Maja Gluščević u svojim romanima *Bijeg u košari* i *Ivin Vučko* ističe animalističku tematiku pripovijedajući o prijateljstvu dječaka i životinja u ratno vrijeme. U oba romana glavni su likovi dječaci koji imaju vrlo prisnu i posebnu vezu sa svojim životinjama. Dok je u romanu *Ivin Vučko* riječ o dječaku Ivi i njegovu psu Vučku, u romanu *Bijeg u košari*, ta je veza malo neuobičajenija, a riječ je o prijateljstvu magarca Sivka i dječaka Jerka. Dječak Jerko prisiljen je, zbog ratne opasnosti, u pletenoj košari, koju je baka prebacila preko Sivkovih leđa, napustiti dom i baku. Tako su se Sivko i Jerko žalosni i uplašeni upustili u pustolovinu života. Ivo je dječak osnovnoškolskih godina kao i Jerko, u istoj nemilosrdnoj ratnoj situaciji, također prisiljen je napustiti svoj dom. Obojica gorko žale za odlaskom iz svoga doma, a ponajviše jer za sobom moraju nekoga ostaviti. U Jerkovu slučaju to je njegova stara i nepokretna baka, dok je u Ivinu slučaju njegov pas Vučku koga se u selu ljudi boje i za koga jednostavno nema mjesta u traktoru koji ih prevozi do sigurnog mjesta. Međutim, prijateljstvo Ive i psa Vučka mnogo je jače nego što odrasli to doživljavaju, tako će Ivo pronaći način da se vrati po svog vjernog psa čuvara, a i Vučko će uvijek pronaći put do svog gospodara. Magarac Sivko i dječak Jerko sami su se uputili u nepoznato kako bi se spasili strahovitog rata. Jerko je cijelim putem plakao i žalio za svojom bakom ali i za njihovim gorućim selom. Svoju je utjehu i sigurnost imao u magarcu Sivku koji mu je svojim ponašanjem to i dokazao:

⁷¹ Ibid.

⁷² Ibid.

„Oblikuje se, u Maje Gluščević rado korišten motiv prijateljstva djeteta i životinje, bliskost u nevolji, međusobno razumijevanje, razgovor 'nemuštim' jezikom.“⁷³

To će prijateljstvo osobito narasti i doći do izražaja kada oba lika, i Jerko i Sivko, nemoćni stisnu jedan uz drugoga tražeći toplinu i ljubav:

„Jerko je prislonio svoju plavu kuštravu glavicu uza Sivkov vrat i tiho mu šapnuo: – Nemam nikoga osim tebe! Sivko je osjetio toplu skrb za to malo ljudsko stvorenje, nemoćno da se brine samo o sebi. Pogledao ga je onim svojim krupnim sjajnim očima kao da mu želi reći: – Ne brini! Nas dva i gora zelena!“⁷⁴

I Jerko i Ivo će se u svojoj pustolovini naći u neposrednoj opasnosti i blizini neprijatelja, ali uz svoje vjerne prijatelje, odnosno životinje, iz njih će izaći živi i sretni. Obojica će uspjeti sretno izbjeći žestoke ratne okršaje i sigurno doći na svoja odredišta. Ivo je, za razliku od Jerka, vrlo aktivan lik. Samostalno donosi odluke, usprkos zabranama i opomenama odraslih, a to se uočava već na početku romana kada Ivo pušta Vučka s lanca iako mu je otac to strogo zabranio. U vrijeme kada otac mora napustiti dom i otići u rat, na Ivi ostaje odgovornost za majku, baku i mlađu sestru. Ivi to odgovara jer ne želi da ga otac smatra djetetom. Nadalje, čekajući da ih skela preveze na drugu stranu obale, Ivo se odluči vratiti u okupirano selo po svog Vučka, i to biciklom kojeg je uočio u blizini. Ivo uspijeva spasiti i sebe i Vučka te neprimijećen pobjeći i vratiti se skupini izbjeglica. No to nije zadnji put da će se ovakva situacija dogoditi. Naime, Vučka namjeravaju i drugi put ostaviti jer ovaj put ne stane u kamion. Dječak će mu govoriti da trči za njim, što će Vučko i učiniti, ali ipak ne dovoljno brzo i dugo. Ivo će mu čak ostaviti i tragove kako bi ga mogao naknadno pronaći – hlače, majicu, tenisice, pa i školsku torbu. Kada s mamom, bakom i sestrom dolazi na sigurno, u školsku dvoranu, Ivo opet samostalno odluči pobjeći i pronaći Vučka:

„No, Ivo je bio tvrda glava. Kad je on nešto odlučio, onda je to htio i provesti – do kraja.“⁷⁵

U bijegu od neprijatelja i nezaustavnih granata, Ivo se sakrio u vagon koji je nakon strašne eksplozije, krenuo. Vrata su se zaglavila i Ivo je ostao zatočen. Odjednom je spazio Vučka kako s njegovom školskom torbom u zubima trči prema gradiću. Svom je snagom glasno dovikivao Vučka koji je brzo otrčao do vlakovođe i tako spasio Ivu. Situacija je, dakako, izvan stiliziranih okvira, u realnosti nemoguća što dodatno pojačava odrednicu rata kao pustolovine:

⁷³ HRANJEC, Stjepan, *Djetinjstvo zasuto granatama*, U: *Odrastanje u zrcalu suvremene dječje književnosti za djecu i mladež*, priredila Ranka Javor, Knjižnice grada Zagreba, 1997, 19.

⁷⁴ GLUŠČEVIĆ, Maja, *Bijeg u košari*, Alfa, Zagreb, 2005, 48.

⁷⁵ GLUŠČEVIĆ, Maja, *Ivin Vučko*, Alfa, Zagreb, 1995, 78.

„Samostalna, nepromišljena i gotovo suludo opasna dječja akcija usred rata uistinu predstavlja pustolovinu, i u tom smislu ovaj roman posve pristaje uz odrednicu rat kao pustolovina, no nema sumnje da je pripovjedna situacija maksimalno stilizirana, iskonstruirana i neuvjerljiva.“⁷⁶

U romanu *Bijeg u košari*, glavni je junak Jerko, pasivan lik. Jerko se ne oslanja na vlastitu intuiciju i snagu nego se u potpunosti prepušta magarcu i njegovu instinktu kako bi se spasili iz opasne situacije:

„ – Sivko? Kamo ćemo, Sivko? – oglasio se zabrinuti glasić. Sivko se brižno ogledao na to malo ljudsko stvorenje čijem je životu odasvud prijetila opasnost, pa frknuo nosom kao da mu veli: – Ništa se ti ne brini! Ja sam vođa puta!“⁷⁷

I u nastavku njihove pustolovine, Jerko će vrijeme provesti u košari na magarčevim leđima. Međutim, u jednom su ih trenutku neprijatelji spazili u vinogradu i tada su se ova dva prijatelja morala rastati kako bi se spasili. Naposljetku će Jerka spasiti hrvatski vojnik i odvesti na sigurno u izbjeglički đački dom na moru. Jerko je mlađi od Ive, ima tek šest godina i njegovi dječjački nagoni navode ga na tu pasivnost. On nije sposoban brinuti se sam za sebe, dok je Ivo, nešto stariji, uvjeren da se sam može brinuti o sebi i donositi važne odluke. Međutim, jedino što Ivu zaista spašava od opasnih ratnih situacija je pripovjedna konvencija u romanu koja zahtjeva sretan i siguran završetak, osobito za male dječje likove.⁷⁸ Oba će lika sretan kraj dočekati sa svojim obiteljima i naravno njihovim vjernim čuvarima i prijateljima, odnosno životinjama magarcem Sivkom i psom Vučkom.

U romanu *Bijeg u košari* nešto je više naglašena dječja trauma nego u romanu Ivin Vučko. To je osobito vidljivo kada Jerko dolazi na sigurno, u đački dom, i ne može uopće govoriti nego samo plakati:

„Dani su prolazili, a Jerko je i dalje šutio baš kao da mu je maca odgrizla jezik. Teta Mira pokušavala je na sve načine uvući ga u razgovor, ali bez uspjeha. – Nećeš reći ni jednu jedinu riječ? Zašto? Jerko je tužnoga lica gledao u pod. Mislio je: ako samo otvorim usta, briznut ću u plač, a onda neću možda više nikada ni prestati plakati. Ta, sam je samcat na svijetu. Bez mame i tate. I bez bake. I bez svog dobroga, dragog Sivka. Najboljega i najpametnijeg magarca na svijetu.“⁷⁹

U romanu Ivin Vučko, dječje doživljavanje rata najviše se očituje u rečenice koja se više puta ponavlja tijekom romana: „*Uh, taj prokleti rat!*“. Djeca su okupirana igrom, sportom, druženjem, pa i zaljublivanjem.

⁷⁶ ZIMA, Dubravka, *Dječja književnost o ratu*, Polemos 4, 2001, 106.

⁷⁷ GLUŠČEVIĆ, Maja, *Bijeg u košari*, Alfa, Zagreb, 2005, 25.

⁷⁸ ZIMA, Dubravka, *Dječja književnost o ratu*, Polemos 4, 2001, 106.

⁷⁹ GLUŠČEVIĆ, Maja, *Bijeg u košari*, Alfa, Zagreb, 2005, 85.

Imagemi koje bismo mogli izdvojiti u romanima Maje Gluščević odnose se na predodžbe o dječjoj neranjivosti (obojica dječjih likova uspijevaju preživjeti usprkos svim opasnostima), imagem snažne povezanosti djeteta i životinje te prostorne image povezane s prirodom u kojoj se zbivaju ratne operacije (udaljenost, divljina, neprohodnost itd.).

U romanu Nikole Pulića *Čuvari amfora*, glavni junaci neće sudjelovati u ratnim situacijama nego su njihove aktivnosti usmjerene na njihovu poznatu i neposrednu okolinu. Njihove su reakcije i ponašanje izraz njihovih dječjih razmišljanja, impulzivni i nepromišljena. Međutim, njihove se akcije zbivaju na samim ratnim zonama, kraj topova, tenkova, bombi i zrakoplova što dodatno pojačava napetost i uzbuđenje u romanu. U ovom su romanu glavni junaci starije dobi nego u prethodna dva. Riječ je o dječacima i djevojčicama pubertetske dobi, pa će i time akcijski elementi i napetost biti puno naglašeniji. Šime i Luca, brat i sestra s prijateljima Kajom i Grgom te Matom proživljavaju mirne i lijepe ljetne dane. Najčešće se kupaju na seoskom molu, odlaze na ribarenje i uživaju u mladenaštvu i slobodi. Takvo će stanje opuštenosti i uživanja trajati sve dok jednom slučajno ne spaze nepoznati gliser s posadom koja ne govori hrvatskim nego srpskim jezikom i koja ih na neugodan i prijeteći način otjera s mjesta na kojemu su planirali ribariti:

„ – Ništa niste videli! Razumete: ništa i nikoga niste videli! A sada nestanite bestraga!“⁸⁰

Djeca su uvidjela što je njihov naum – krađa amfora s morskoga dna te ih odluče potajice pratiti kako bi saznali gdje sakrivaju ukradene amfore. Uspijevaju u svom naumu te amfore krađu od krijumčara i sakrivaju u bunju. Odluče da će ova operacija biti njihova tajna i mirno se vraćaju u Stinicu. Problem nastaje kao kradljivci amfora saznaju da je njihova *krađa ukradena* te odlučuju doći u Stinicu i pretražiti brodicu „Luciju“ insinuirajući da su djeca s tog brodića krala stvari po jahtama. Stvar će se dodatno zakomplicirati kada ljubomorni Mato odluči prijaviti Šimu da je prijavljivao u tuđe turističke glisere:

„Šimi je odavna bilo jasno da Mate voli Kajinu blizinu. Isto tako znade kako Kaja ne voli ga vidjeti u svojoj blizini, pa zbog toga dosad Šimu nije boljela glava što Mate govori. Ali ovakve optužbe, i to pred Kajom i Lucom, nije očekivao. Sva je Matina sreća što nema nikoga, osim njih dviju, pa nitko nije mogao čuti njegove ružne riječi izgovorene na račun Šime.“⁸¹

Mate nije prestao širiti laži o Šimi, a počeo je u krađu uplitati Kaju i Luciju što je svima dalo do znanja da pretjeruje. Amfore nije nikome spominjao jer ih je i on sam ukrao, a svima je bilo

⁸⁰ PULIĆ, Nikola, *Čuvari amfora*, Alfa, Zagreb, 1994, 22.

⁸¹ Ibid. 72.

jasno da o tome svi moraju šutjeti. Šime se nije dao smesti i njegov je jedini plan bio sačuvati amfore od kradljivaca:

„Sačuva li amfore sačuvat će sebe, svoju dušu, kuću, Stinicu; sačuvat će dio hrvatske duše...“⁸²

Međutim, jedan dan policija upada u Šiminu kuću kako bi je pretražili, ali djeca ni nakon tog događaja ne priznaju ocu Jakovu što se dogodilo. Počeli su se naoružavati u susjednom srpskom selu Lokve, ali ni u Stinici se ne miruje. Svi nose oružje, bilo oko ramena ili u rukama. Međutim, kada su djeca primijetila da ovo ne sluti na dobro, odluče priznati Jakovu što su učinili s amforama. U situaciju koja sluti na rat, ocu se to pričinilo kao mularija, kao dječja igra, ali se ipak jako boji i brine za svoju djecu. Zna koliko su se izlagali opasnostima kako bi sačuvali amfore, pa ga to tješi i daju mu nadu da će se znati pobrinuti sami za sebe ako to toga dođe. Rat počinje uzimati svoje, djecu se uči rukovati oružjem, a granate svakodnevno pucaju iznad njihovih glava. U cijeloj toj situaciji, djeca ne zaboravljaju na bunju gdje su sakrili svoje amfore. Odlučuju provjeriti jesu li još uvijek tamo gdje su ih ostavili, ali ih na njihovom putu zaustavlja granatiranje Stinice te su primorani ostati na usputnoj uvali. Morali su prenoćiti, a ujutro ih iznenadi Mate donijevši srpsku zastavu:

„Najprije se ukazala bijela boja koja nije osobito čista, niti Šimi i njegovoj družini išta govori. Zatim se ukazuje plavi dio iste krpe smotane u Matinoj torbici. Ali Mate ne prestaje izvlačiti krpu iz torbice, nego izvlači sve dok se nije ukazala i crvena boja. Na plavoj sredini ucrtani žuti polumjesec nalik slabo pečenim kiflama. I žuti križ u sredini. Izvlačeći veliko trobojno platno pratio njihove reakcije. Lica se pred njim izobličila, usne se grčile i kočile, gumene boje i boje smrekova panja. Onda je svima pogled plovio na Crkvicu gdje se vije hrvatska trobojnica.“⁸³

Mate je uspio sve izglediti s družinom, a kada je Lokva pala pod granatama, sve je završilo.

Po Hranjecu, u romanu se ističu tri najvažnija obilježja: kontrast, piščeva angažiranost i simbolizacija. Kontrast se odražava u idili maloga mjesta koje se opisuje na početku romana i prijetećega zla koje dolazi. Život Stiničana odvijao se mirno, bez potresa i drama, obilježen tradicijom i ljetnim ritmovima. Ali nakon pojave stranog glisera, dani se mijenjaju i postaju napeti, teški i varljivi. Počinju se izmjenjivati napete epizode s organizacijom krimi-priče. U djecu se usađuje nedoumica i pitanja o ratu, neshvaćanje susjeda Srba i ulozi JNA. U početku se mladi bore samo molitvom i vjerom da će biti sve u redu, a potom i konkretnom akcijom⁸⁴. Simbolika naslova otkriva se kada se u romanu ističe stav djece da kradljivci nisu krali samo

⁸² Ibid. 75.

⁸³ Ibid. 145 – 146.

⁸⁴ HRANJEC, Stjepan, *Hrvatski dječji roman*, Znanje, Zagreb, 1998, 118 – 119.

bilo kakve amfore, oni su krali sve naše, more, brodove, naše nebo i naše sunce. To izravno pokazuje na ratnu situaciju koje djeca postaju svjesna. Djeca postaju ta koja čuvaju tradiciju i stoljetnu hrvatsku kulturu.

Prema Dubravki Zimi roman *Čuvari amfora* donekle provodi pripovjednu strategiju *rata kao pustolovine* posebice zbog neposredne opasnosti i dječjoj nepromišljenoj akciji, a i zbog poticanja „totalnosti“ rata koja se prenosi i na djecu. Rat je predstavljen kao neshvatljivo stanje, ali je pustolovina dječje družine prikazala rat s jedne od zaraćenih strana. Njihova razmišljanja, raspoloženje i postupke. Djeca su ta koja su najmanje zaštićena, u malom drvenom brodiću, naivna i nenaoružana dok su njihovi protivnici nemilosrdni, bahati i dobro opremljeni. Ipak, djeca ih u svim situacijama nadmudruju i pobjeđuju. Dječja razmišljanja i raspoloženje uveliko ovisi od okoline koja ih okružuju i općenito ratnoga stanja, ali bitno je naglasiti da je u tome imao veliku ulogu i autor koji rat ne želi predstaviti samo kao stanja očaja i bezumlja nego kao stilizirani sukob u kojem on ostaje neutralan. Autor rat svakako prikazuje kao neželjeno zlo i da je odrastanje u ratnom stanju uvijek negativno i neusporedivo ni s čim, ali s druge strane, autor je svoje junake učinio takvima da svojevrijem ulaze u rat svojom akcijom, odnosno pustolovinom.⁸⁵ Na imagološkoj pak razini, dominira imagem snažne opreke između rata i mira odnosno totalne promjene koju rat donosi u prostor i živote ljudi.

Iako u romanu *Kanjon opasnih igara* Hrvoja Hitreca i Vladimira Tadeja nije naglašeno da se radnja veže usko uz Domovinski rat, ovaj je roman iznimno važan s obzirom na pustolovni karakter. Prvo što se uočava je dječja družina koja se priprema na tajnovitu akciju, zatim realna akcija koja ih očekuje, dječja maštovitost, nepromišljenost i tvrdoglavost, uzbuđljivost i napetost koja dolazi zaplitanjem dramske radnje i naposljetku razrješenjem opasnosti. Iako rat nije temeljna i vodeća odrednica romana, ipak se mogu pronaći elementi koji ukazuju na poslijeratno stanje. Primjerice, uplitanje ratnih zločinaca, odnosno zatvorskih bjegunaca, a i u nekoliko se navrata u romanu spominje rat:

„Kada se zauvijek iskrcao, sin već bijaše odrastao momak i među prvima se javio u dragovoljce, a otac se toliko prestrašio da će ga izgubiti, te je i sam navukao odoru i pošao za Antom. Dvije je mirovine potrošio na kupnju oružja, a nabavio je i pancirku koju Ante ne htjede navući, a ne bi mu ni koristila jer se geler zabio u natkoljenicu. No preživjeli su rat, i otac i sin. Kada je Anti zarasla rana, poslali ga u Zagreb i napravili od njega policijskog časnika.“⁸⁶

⁸⁵ ZIMA, Dubravka, *Dječja književnost o ratu*, Polemos 4, 2001, 107 – 108.

⁸⁶ HITREC, Hrvoje i TADEJ, Vladimir, *Kanjon opasnih igara*, Mosta, Zagreb, 1994, 34.

Također se spominju četnici, Jugoslavenska armija i šubare s mrtvačkim glavama, a opisuju se i ratni zločini koje su Srbi počinili u Domovinskom ratu:

„Kada su Hrvati krenuli na brdo Križ, Žika je pobjegao, skinuo kapu s crvenom petokrakom i stavio srpsku šajkaču, pa ubijao i palio sve dok jedne noći nije naletio na zasjedu (...) Bojao se Belog, bivšeg veterinara koji se pretvorio u sadističkog ubojicu.“⁸⁷

Radnja romana smještena je u Omišu gdje živi obitelj Katušić. Njima na ljetovanje dolazi obitelj Keller iz Münchena. Glave obitelji, Horst Keller i Marin Katušić upoznali su se davno, u vrijeme snimanja koprodukcijских filmova u Hrvatskoj, a snimanim po romanima tada popularnog Karla Maya. Obitelji su povezane i dobrim odnosima djece, djevojčice Marija i Ketty u vrućim se ljetnim danima upuštaju u prve ljubavne zanose, dok dječaci Marko i Otto zajedno s još dvojicom mjesnih prijatelja, Stipom i Zvonom, maštaju o slobodnom životu, bez nadzora roditelja, nešto nalik indijanskome životu a sve to u kanjonu Cetine. Kada se roditelji odluče na zajedničko krstarenje oko Brača i Hvara, dječaci odlučuju krenuti u životnu pustolovinu kako bi svoju maštu i san pretvorili u stvarnost. Nažalost u to su vrijeme u gradu Omišu na radiju obavješteni građani da su dva ratna zločinca pobjegla iz zatvora te se, prema dojavama, uputila prema Cetinjskom kanjonu:

„Važna obavijest. Policijska postaja u Omišu priopćava da su iz zatvora pobjegla tri srpska terorista, osuđena na dulje vremenske kazne zbog ratnih zločina. Za njima se intenzivno traga, a prema dojavama vjerojatno se kriju u kanjonu Cetine. Molimo građane i goste da budu oprezni, te da moguće informacije dostave u omišku policijsku postaju.“⁸⁸

Kao što je već spomenuto, u romanu su ratne tragedije i traume, izostavljene, ali je ostvarena mogućnost za pustolovinu koja nije strašna i pogubna kao ona koja se odvija direktno u ratno vrijeme, ali je još uvijek dovoljno opasna te time primamljiva i prijeteća da se ostvari napetost i akcija u romanu, a rat se koristi kao pripovjedno sredstvo. A sve su to odlike pripovjednog obrasca *rata kao pustolovine*.

Dječaci dolaze u kanjon gdje ih u jednom trenutku neugodno iznenade naoružani srpski bjegunci. Kroz roman je, pri govoru srpskih terorista, prisutna ekavica, čime se dodatno želi naglasiti agresija. Djeca primjećuju da se radi o srpskim teroristima, *govore srpski, smrde, i spremni su na sve*, a kada ih zavežu i ostave na dnu špilje cijelu noć, djeca shvaćaju da su u velikoj opasnosti. Za tu ih se opasnost ne može direktno kriviti, jer djeca nisu znala da će naići na teroriste, jedino u čemu su pogriješili je zanemarivanje roditeljske zabrane odlaska u kanjon.

⁸⁷ Ibid. 51.

⁸⁸ Ibid. 62.

Kako ističe Dubravka Zima, njihova je pustolovina opasna zbog njihova neznanja, osjećaja nesigurnosti i neizvjesnosti o opasnostima koje ih mogu snaći. Upravo će ta zamalo tragična pustolovina i učiniti ovaj roman „ratnim“ romanom.

U romanu su naglašeni elementi nasilja, psovanja, gladi, straha i umora:

„ (...) iskrivi se Beli i udari ga čizmom u trbuh. Dječak bolno zaječi i svali se na dno, a Beli ga opkorači i sikne: – Ti si prvi, ako ćemo jednog po jednog! (...) Beli mu opali tešku pljusku, toliko snažnu da je žutoglavi poletio prema stijeni i sljokao se na koljena.“

Djecu će iz opasne pustolovine ipak spasiti odrastao čovjek, barba Frane, ali uz malu pomoć djece, maloga Ive i psa Kinga. Svakako će tu pripomoći i policija, ali veliku je ulogu imala srčanost i snaga barbe Frane i velika hrabrost maloga Ive. Naime, barba Frane poznao je podvodni ulaz koji vodi do kanjona te će tako doći do djece. Jedini je problem bio što su morali puno roniti i plivati, a na to ih je pripremio barba Frane:

„Slušajte me svi: ronite jedno desetak metara kroz tunel kroz mrak. Nemojte zastati, nemojte odustati, jer ste gotovi. Razumijete? Budite muškarci, dovraga! Stipe, ti prvi! Jesi li od mojega roda ili nisi?“⁸⁹

U romanu se, kao i u prethodna dva, mogu pronaći animalistički elementi. Prijateljstvo vučjaka Kinga i dječaka Ive pridonijelo je sretnom završetku romana. Prvo je pas zaustavio zločinca, iako je bio ozlijeđen, zatim je spasio Ivu od utapanja, a naposljetku je otkrio gdje su ostali zatočeni barba Frane i dječak Zvone.

Na imagološkoj razini, u romanu uočavamo imagem dječaka-pustolova, kao i prijateljstvo djeteta i životinje, a bitan je imagem i neprijatelja koji je esencijalno zao, kao i katalog predodžaba o fizičkome izgledu neprijatelja.

4.2. Domovinski rat u hrvatskoj dječjoj književnosti na primjeru fantastičnih djela

Ovo će poglavlje biti posvećeno fantastičnim djelima hrvatske dječje književnosti o Domovinskom ratu. Bit će obuhvaćeno djelo Nade Iveljić, *Čuvarice novih krovova*, roman Hrvoja Hitreca *Smogovci u ratu*, roman *Koko u Kninu* Ivana Kušana te *Krik* Zlatka Krilića. Vrlo je važno spomenuti i roman *Od rata do zvijezda* Predraga Raosa koji je vrijedan primjer

⁸⁹ Ibid. 120.

fantastike o ratu, ali ga, nažalost, nije bilo moguće posuditi u Gradskoj knjižnici i čitaonici u Virovitici, stoga će njegova interpretacija izostati u ovome radu.

Fantastična djela karakterizira je njezin pripovjedni obrazac u kojem se oblikuje sukob Dobra i Zla u raznim realizacijama. Dubravka Zima ističe prostorno-vremensku odrednicu u fantastičnim djelima dječje književnosti o Domovinskom ratu. Ova djela, dakle, ne izbjegavaju svoje pripovijedanje staviti u stvarni prostorno-vremenski kontekst Domovinskog rata. Tako se, primjerice, u Kušanovu romanu *Koko u Kninu* radnja odvija u sablasno praznom Kninu dok Smogovci u Hitrecovu romanu svoju ratnu pustolovinu započinju na prostoru od Zagreba prema Slavoniji. Međutim, ne ističu svi autori konkretnu prostorno-vremensku lokalizaciju već određenim opisnim i pripovjednim obilježjima navode čitatelja na određene lokalitete koji su obilježeni ratnim operacijama i razaranjima za vrijeme Domovinskog rata. Primjerice, u pripovijetki *Čuvarice novih krovova* Nade Iveljić glavne junakinje, odnosno vile, žive u neimenovanom gradiću u ravnici u kojem se ističe barokni dvorac i crkva, ali ono što se najviše ističe jesu slavonski i katolički običaji koji zapravo odmiču od fantastičnog okvira.⁹⁰ U romanu *Krik* Zlatka Krilića ta je prostorno-vremenska komponenta potpuno neprimjetna, a i sam kontekst Domovinskog rata tek je uvjetan dok su borba Dobra i Zla te biblijski motivi središnja tema. Međutim, *Krik* svakako pokazuje strahota rata u dječjim očima, kako ga ono u suštini doživljava te kako će ga rat promijeniti. Već na početku romana čitatelj se upoznaje sa strahom koje osjeća prognano dijete:

„Krik koji je začuo iz daljine natjera dječaka da potrči još brže. (...) Jurio je do iznemoglosti, a iznemogao je vrlo brzo. Bez obzira na strah koji mu se uvukao u krv, a krv ga je raznosila u svaki kutak njegova tijela i bez obzira na pogibelj u koju se dovodi ako zastane, morao je stati da dođe do daha.“⁹¹

Opisuju se djetetova razmišljanja, stavovi te njegova vjerovanja i nadanja. Ne zna se koliko dugo bježi, ali kroz opise saznajemo kako dijete doživljava taj bijeg te njegovo neznanje svega što ga je snašlo:

„Antonovim tijelom i njegovim umom gospodario je strah. (...) Nije znao postoji li i kolika je krivnja za sve što mu se događa. Nije znao koliko dugo ovako živi, koliko dugo bježi, ali činilo mu se da je oduvijek tako. U njegovim mislima, u njegovim željama postoji samo bježanje.. jedino mu je htijenje da ga ne uhvate. Nije više bio siguran je li ikad živio nekakvim drugačijim životom, životom u kojem strah nije bio jedino duševno stanje, životom koji je završio možda prije nekoliko tjedana ili dana, ili tek prije nekoliko minuta, ali to je za njega bilo vrlo davno. Toliko davno da se ne sjeća. Ako,

⁹⁰ ZIMA, Dubravka, *Dječja književnost o ratu*, Polemos 4, 2001, 110.

⁹¹ KRILIĆ, Zlatko, *Krik*, Alfa, Zagreb, 2012, 7.

pak, neki drugačiji život postoji negdje drugdje, onda je to vrlo daleko od njega. Toliko daleko da tamo neće nikada stići.“⁹²

Uočavamo da je Anton potpuno zaokupljen strahom i bijegom od neprijatelja i opasnosti. Tim bijegom gubi vjeru i nadu da će ikada prestati bježati i da će strah ikada prestati vladati njegovim tijelom. Taj je bijeg prisutan kroz cijeli roman. Prvotno dječak Antun uspaničeno bježi iz spaljenog sela, a kasnije će se kroz roman otkriti da je pobjegao iz neprijateljskih ruku dok su mu roditelji pobijeni. Svoje će skrovište pronaći u šumi gdje se, da bi preživio, ponašao animalno. Skrivao se kao životinja, pije ustajalu, prljavu vodu iz lokve, a hrani se sirovim mesom ubijenog ježa. Kada Antun ubija ježa da bi se prehranio, može se zaključiti da potpuno prihvaća stvarnost iako se njegov dječji duh bori s tom odlukom te se na kraju i odlučuje ubiti ježa kako bi ubio i to dijete u sebi. To je bio jedini način da preživi i spasi se od „bradatih“ ljudi:

„Bio je toliko dražestan da je raznježio dječaka, probudio je u njemu zamrlo dijete. Osmjehnuo se, a jako se već dugo nije imao priliku osmjehnuti. Dječak je čak poželio da ga pošaklja, poigra se s njim. Tada je u njemu buknuo bijes. Naglo i snažno zamahnuo je kolcem i tresnuo ježa po glavi. Jež je pao s debla, a dječak ga je i dalje bijesno udarao. Bio je već mrtav, a dječak ga je udarao i dalje nošen željom da zatuče i ubije to dijete u sebi. Dijete koje ga vuče u pogibelj. Dijete za koje nema nikakvih nada, koje nema nikakve šanse opstati u šumi u kojoj se nalazio. U svijetu u kojem se nalazio.“⁹³

Kada je bivao već na izmaku snage, gladan, žedan i umoran, odluči pronaći skrovište u obližnjem selu koje biva već opustošeno od zlotvora. Autor će od realističnih obilježja rata – spaljenih i pljačkanih sela, stvoriti alegorijsku stvarnost u kojoj je rat predstavljen kao fenomen. To se očituje u nizu događaja koji proživljava glavni lik Anton. Dok u strahu bježi od zločinaca, dječaka prati alegorijski lik Svjetlosti u obliku zvijezde, svjetiljke, vatre... Kada dječak bude svjedok napada na obitelj u kojoj će stradati i dječak njegovih godina, mržnja i želja za osvetom u njemu sve više rastu. Tu će uloga Svjetlosti najviše doći do izražaja. Naime, Svjetlost zapravo predstavlja Dobro koje će dječaka tjerati da se prikloni Svjetlosti obećavajući mu da će ga izbaviti od zla ako iz sebe izbací mržnju:

„Ja bih htio ubiti barem jednog od njih. Kasnije nek učine od mene što hoće, ali njih bi bilo jedan manje. – Ne bi ih bilo manje. – Reče Svjetlost. – Kako ne, kad je mrtav, mrtav je. Jedan je manje. –

⁹² Ibid. 9.

⁹³ Ibid. 24.

Da ga ti ubiješ ne bi ih bilo manje, jer bi ga ti nadomjestio. Jednog bi nečovjeka ubio, ali sam bi postao njihov, jedan od njih.“⁹⁴

Jedino što ga može spasiti je vjera u Svjetlost, čak i mala sumnja može ga koštati života:

„Spasit ćeš se tako da mi vjeruješ, da vjeruješ u mene. Potpuno pripadni svjetlosti i spašen si. (...) Možeš ga spasiti jedino tako da se prikloniš svjetlu. Potpuno, bez ostatka mrvica mraka. Tek kada pobijediš tamu u sebi, možeš se boriti protiv bića tame.“⁹⁵

U trenutku kada se dječak potpuno preda Svjetlosti i vjeri da će ga spasiti, on zaista i biva spašen, ne samo od neprijateljskih ruku već i od vlastite mržnje. Kada dječak iza sebe ostavi mržnju i želju za osvetom, a u njemu ostanu samo želja za životom i ljubavi, tada se priklonio svjetlu i tada se spasio. Uočavamo središnji imagem svjetlosti kao simbola dobrog kao oponentskoga tami zla.

Roman Hrvoja Hitreca *Smogovci u ratu*, s druge strane, možemo interpretirati kao fantastičnu verziju *rata kao pustolovine*. Ovaj je rat samo nastavak romana o Smogovcima, stoga će rat biti predložen kao samo jedna od epizoda u životu Smogovaca. Kako su svi romani, u toj Hitrecovoj romanesknoj seriji, posve humoristično-fantastički oblikovani, i ovaj će roman imati obilježja humorističnog romana iako je rubna tema rata i više nego ozbiljna. Već u prvom poglavlju saznajemo mjesto i vrijeme radnje te kako je rat prikazan na humorističan način:

„Ne nije to bilo takvo ljeto, to ljeto Gospodnje godine devedeset i prve. Slutnja rata nadvila se nad Zagreb, a napad se očekivao izvana, iznutra, odozgo i odozdo. Kako iznutra? Pa unutra su bile kasarne jugovojске i u njima se zagrijavali tenkovi, da iziđu na zagrebačke ulice i opale topovske salve u Zagrepčane. A odozgo? Eh, odozgo su mogli naletjeti avioni i pljunuti rakete. Odozdo je pak vrebala peta kolona, a to su oni ljudi koji vam podmetnu nogu kad iz slastičarnice nosite visoku tortu i niš ne vidite. Takvo je bilo to ljeto, nikakvo. Sve se zgrijalo, ali se zagrijala i hrvatska krv zagrebačka, i opet se čula ona puntarska pjesma 'Kaj nam pak moreju'. Ništa.“⁹⁶

Naracija u romanu je vrlo jednostavna: riječ je o nizu pustolovina koje mladi junaci proživljavaju u ratu, a naglasak je upravo na humorističnoj i grotesknoj interpretaciji i viđenju postojećih stereotipnih proza o ratu. To osobito dolazi do izražaja kada je riječ o psihološkoj i intelektualnoj nadmoći „naših“ koji su objektivno slabiji od protivnika, zatim o situacijama lukavstva i herojstva pojedinaca koji poduzimaju uspješne akcije od kojih su neke i fantastične, a i u njima se izrazito karikira neprijatelj i stvarna ratna akcija se stilizira.⁹⁷ Roman je većim

⁹⁴ Ibid. 120.

⁹⁵ Ibid. 122, 130.

⁹⁶ HITREC, Hrvoje, *Smogovci u ratu*, Školska knjiga, Zagreb, 2007, 7.

⁹⁷ ZIMA, Dubravka, *Dječja književnost o ratu*, Polemos 4, 2001, 112.

dijelom pisan kajkavskim narječjem uz brojne primjere slenga i žargona što dodatno pridonosi humorističnoj i pozitivnoj atmosferi iako je tema ozbiljna. Odmak od realizma očituje se u fantastičnim obilježjima, primjerice u likovima svemiraca, Bongovoih telekinetičkih sposobnosti te Vlastina izuma žute tekućine u Cobrinom laboratoriju kojom su uspješno smanjeni neprijateljski tenkovi:

„Na prašnom asfaltu bijaše, naime, kolona tenkova nalik na dječje igračke. Baš kao u onom vicu o krokodilu i kutiji šibica. Samo što se ovdje nije radilo o šali nego o vrlo ozbiljno znanstvenom otkriću koje će promijeniti sudbinu čovječanstva.“⁹⁸

Svi likovi romana u jednakoj mjeri potiču radnju jer je autor svakom liku namijenio podjednak broj stranica, a radnja je dinamična i često prelazi s jednog lika na drugi, osobito kada je riječ o zapletima. Često se u radnju uključi i pripovjedač kako bi čitatelje uputio i podsjetio na bitne događaje koji su se zbili u prethodnim romanima. U romanu možemo prepoznati i kritiku društva koja se očituje u liku Crnoga Džeka i njegove obitelji. Naime, oni rat iskorištavaju kako bi se obogatili na društveno neprihvatljiv, ali i nesankcioniran način:

„Eto, Nina je vježbala maloga Džeka: na vješalici je visio kaput, u džepovima kaputa bile su male ručne bombe, vrlo osjetljive na dodir, a mali Džek je imalo delikatnu domaću zadaću – morao je izvući novčanik iz unutarnjeg džepa kaputa, po mogućnosti bez drmanja i eksplozija. I uspio je!“⁹⁹

Tu uočavamo apsurdnost ne samo ignoriranja opasnosti i krađe nego i uključenost djeteta u takve radnje. Ta se apsurdnost dodatno naglašava kada roditelji hvale malog Džeka govoreći kako je on sposobniji od druge djece:

„Dođi meni, srce moje pametno. (...) Nisu sva djeca vješta kao mali Džek. (...) Ha, kad je nesposoban – smijuckala se Nina – To se mojem Džeku nemre dogoditi.“¹⁰⁰

Ovaj je roman spoj ozbiljne i zahtjevne ratne tematike i humora, groteske i apsurdna kojim je taj rat predstavljen. Humor se osobito može pronaći u opisima neprijatelja, odnosno četnika, koje autor ismijava kako bi zapravo ismijao i sam rat i tako ga nadvladao, učinio podnošljivim i rješivim. Scena u romanu kada se djeca Vragecovih spremaju za rat osobito prikazuje humor i apsurd koji prevladava u romanu:

„Nekoliko dana poslije priređen je dvorištu Vragecovih ispraćaj dragovoljaca. Okupili su se svi Smogovci i ostatak Naselka, a majka Vragecovih je stavljala krunice oko vrata svojih sinova, odjevenih u odore Zbora narodne garde. Bijahu slabo naoružani. Dragec se složio s majčinom

⁹⁸ HITREC, Hrvoje, *Smogovci u ratu*, Školska knjiga, Zagreb, 2007, 97.

⁹⁹ Ibid. 41.

¹⁰⁰ Ibid. 41, 43, 73.

tvrdnjom da će ga krunica najbolje čuvati, ali je rekao da ne bi imao ništa protiv dobre pancirke. Sonja je pitala Drageca što će ona bez njega, on joj reče neka igra pasijans, jer je to dobro za živce. 'Nisu oni tak jaki, igral sam ja protiv Crvene zvezde', zafrkavao se Pero, a Dunja je nježno i brižno grlila Mazala i savjetovala mu da ne skida kapu, posebice noću, jer mu glava svijetli u mraku. Anica nije bila na ispraćaju, ostala je kod kuće, gdje ju je djed učio kako se rastavlja pištolj.¹⁰¹

U romanu mogu pronaći i opisi ratnoga stanja bez ikakva humora i uljepšavanja, to je većinom u slučaju obraćanja autoru čitatelju. Opisuje gruvanje topova, sagorijevanje kuća i crkava, automobile hitne pomoći koji odvoze ranjenike. Ali same se ratne akcije odvijaju fantastično, primjerice kada je Mazalo zarobljen, autor nastoji prikazati kako su njegovi prijatelji i obitelj zabrinuti, ali njegovo spašavanje svakako je opisano humorom i apsurdom. Ali autor u navratima čak ironizira velike misli i ideje te time ozbiljnost tematike prerasta u pozitivnu energiju i duhovnost:

„Bog je u svima nama, ako smo O. K. (...) Prema njima su dolazila dva fratra, skupljajući milodare. Bijaše to pomalo čudno, jer je pet minuta prije već prolazio neki laik i Vrageci su ubacili novac u vrećicu na štapu. No, rat je, toliko ima prognanih i potrebitih, da se može i mora dat dvaput.“¹⁰²

Iako je roman *Smogovci u ratu*, i njegov modus pisanja, ostao usamljen u hrvatskoj dječjoj prozi o Domovinskom ratu, svakako je vrijedan pripadnosti u ovu skupinu jer će čitatelji, osobito djeca, shvatiti ozbiljnost i stvarnost rata, ali će im biti lakši za prihvatiti i razumjeti te će ga kao i Vragecovi doživjeti humorno.

Na imagološkoj bismo razini u ovom romanu izdvojili predodžbu o nadmoći naše, slabije strane nad neprijateljem usprkos njegovoj brojnosti i objektivnoj jakosti, kao i imagem zajedništva i entuzijazma u suprotstavljanju neprijatelju .

U pripovijetki *Čuvarice novih krovova* Nade Iveljić autorica kao glavne junakinja izabire vile tavaninje koje u svijetu žive na tavanima kuća paralelno s ljudima s kojima im je bilo kakav odnos zabranjen:

„Tavankinje žive mimo ljudi, a o njima znaju tek ono što im odaju stvari koje su odbacili; te stvari vile vole, a izbjegavaju sve toplo na dodir, kao što je čovjek i životinja. Prema ljudima se odnose s udaljenosti, bolje reći, s visine; znaju ispod tavana protječe njihov život, ali za njih nemaju osjećaja. (...) Na neki način vezane su uz ljude, samo, na određenoj granici. Promatraju izdaleka, bez osobita zanimanja.“¹⁰³

¹⁰¹ Ibid, 48 – 49.

¹⁰² Ibid. 127.

¹⁰³ IVELJIĆ, Nada, *Čuvarice novih krovova*, Tipex, Zagreb, 2005, 7.

Autorica fantastični okvir spaja s realističnim kada se vile, zajedno s ljudima, nađu u ratnoj opasnosti. Isprva ne znajući što se događa, vile osjećaju ljudsku tjeskobu i strah. Vila Tuga tada objašnjava ostalim vilama da se rat sprema i da je to veliko zlo koje nastupa kada jedni ljudi napadnu druge. Iako su vile ne ranjive, ako im granate sruše tavane, bit će izložene svjetlosti koja je za njih nepodnošljiva i zabranjena. U pripovijetki su vrlo detaljno opisani prizori rata: granatiranja, paljenje kuća, rupe na kućama, strašne tutnjave, razaranja grada, prizori smrti i krvi. Vile su svoje sklonište od granata pronašle u crkvi. Njihova vila vodilja, Mudra, zapovjedila im je da moraju u ovom ratu dobrim pobijediti zlo, što su one i činile. Spasile su ranjenog psa, a od straha da će neprijatelji opljačkati crkvu, odluče sakriti zlatan kalež. Rat se sve više i više osjeća u gradu, a vile tada počinju pozornije shvaćati sve oko sebe:

„Koliko se toga odjednom promijenilo! Tišinu i mir zamijenio je nepodnošljiv prasak granata i mina. Stanovnici pobjegoše, grad je razoren. A vile nakon prvog straga osjete hrabrost i prkos. Grad je preplavio zadah mržnje neprijatelja koji razara škole, crkve i bolnice kao da su vojni ciljevi, rušilački nastupajući protiv zakona prirode. U tom trenutku sve je u prirodi progovorilo. Vile tavankinje, koje su dotad povučeno živjele u svome svijetu, odjednom su čule i razumjele glasove oko sebe. Čule su što govore životinje i biljke, pojaviše se i druga bića o kojima su samo znale da postoje: šumske i planinske vile, vodenjaci, vilenjaci, patuljci raznih staništa i oni iz kućnih ognjišta koja su sada bila napuštena. Svi se oni udružise da pomognu napadnutima i da odmažu napadačima. Odazvali su se na ljudsku patnju, spremni učiniti sve moguće kako bi zaustavili mržnju koja je poput pošasti prodrla u ovaj pitomi kraj.“¹⁰⁴

Neprijatelji su opisani kao bradonje i pljačkaši koji opijeni mržnjom i žestokim piće, veseleći se tuđoj nevolji i žalosti, pjevaju prijeteće pjesme nagovještavajući daljnje zlo. Ismijavali su razrušenu crkvu, ali kada unutra nisu pronašli blago, otišli su psujući i govoreći da više neće kročiti u nju. U daljnjim su ih pljačkama uvijek nekako spriječile vile tavankinje, plašeći ih zvonjavom i bacajući kamenje na postavljene mine. Zajedno s ostalim fantastičnim rodovima u pripovijetki, vile pokušavaju sačuvati simbole koje ljude čine sretnima, poput plišanih dječjih igračaka ali i životinja kao što je konj Bijelko.

Cijela ratna situacija vile je promijenila. Suosjećaju s ljudima i životinjama za koje prije nisu marila, njihovo se srce borilo kako bi umanjilo bol i patnju drugih. Kada je rat počeo jenjavati, prognanici su se počeli vraćati u grad kako bi ga svi zajedno obnovili, život se iznova mijenja, ali na bolje:

¹⁰⁴ Ibid. 31.

„Život postupno prestaje biti ratna muka i pretvara se u ono što bi i trebao biti: u slavlje!“¹⁰⁵

Vile čekaju da im se Mudra javi kako bi znale kamo trebaju ići i što im je činiti jer se same ne usude na krovove starih tavana. Kada im se Mudra obratila, pohvalila ih je što su svojim dobrim djelima pridonijele konačnom miru. I one su u ovom ratu, kao i ljudi, prognane iz svojih domova, odnosno tavana. U ovome su se ratu približile ljudima, stoga ih Mudra odluči promaknuti. Poslala ih je njihovim kućama, njihovim novim tavanima gdje će od sada biti bliže ljudima i slobodnije se kretati i time su postale *čuvarice novih krovova*. Iz rata su, kao i ljudi, izašle čvršće, više cijeneći mir i ljubav kao temeljne odrednice opstanka.¹⁰⁶

Autorica pripovijetkom ne nastoji prikazati borbu Dobra i Zla kao temeljne pokretače radnje. Njezina je primarna ideja da rat mijenja sve. Dva, potpuno suprotna svijeta, spajaju se i postaju jedno u borbi protiv zla koje nosi rat. Vile su u početku opisane kao bezosjećajne, odvojene od ljudi, ali kada ratne nevolje promijene životne prostore i vilama, kao i ljudima, one počinju osjećati. Ti su osjećaji isprva ljutnja, strah i nerazumijevanje svega što se događa ali kasnije suosjećanje i brigu za gradom koji je i njihov dom.

Dubravka Težak piše da je pripovijetka *Čuvarice novih krovova* zapravo bajka o Domovinskom ratu koja dosljedno provodi prostorno-vremensku neodređenost kao jedan od elemenata bajke, sami agresori, odnosno neprijatelji, nisu imenovani, ali ih se po opisima mogu prepoznati bradonje kao četnici, a borbe kao borbe iz Domovinskog rata.¹⁰⁷ U imagološkom kontekstu u ovom romanu uočavamo već spomenute imageme razaranja (kuća, sela, gradova, ljudskih prostora), kao i imagem zajedništva.

Za razliku od pripovijetke *Čuvarice novih krovova*, Ivan Kušan svoj roman *Koko u Kninu* smješta u realan svijet, određen realnim prostorno-vremenskim odrednicama. Međutim u romanu se uočavaju fantastična obilježja, odnosno pustolovine koje proživljavaju glavni likovi Marica, Koko, Božo te Zlatko. Kao i kod Hitrecovih *Smogovaca* i ovi romaneskni junaci imaju zajedničku književnu, odnosno fikcionalnu prošlost. Međutim, na nju se samo u navratima referira ali nije temeljna kao što je to slučaj kod *Smogovaca*.

Radnja romana započinje kada Marica zajedno s Božom u kojeg je potajno zaljubljena odlazi u Knin gdje bi, uz Božinu pomoć, učila za popravni ispit iz matematike:

¹⁰⁵ Ibid. 65.

¹⁰⁶ Ibid. 91.

¹⁰⁷ TEŽAK, Dubravka, *Prozna djela dječje književnosti s tematikom Domovinskog rata*, U: *Dječja knjiga u Hrvatskoj danas, Teme i problemi*, priredila Ranka Javor, Knjižnice grada Zagreba, Zagreb, 1997, 43.

„Normalno je da djevojka s popravkom želi saznati gdje joj mladić nudi skrovito mjesto gdje će oni nesmetano učiti za popravni ispit iz matematike“¹⁰⁸

Na tome im se putu pridružuje i Koko, a njihova se pustolovina pretvara u fantastičnu noćnu moru gdje u sablasnom i opustjelom Kninu obitavaju groteskni *ribiči* koji žele junake romana, silom istjerati iz grada:

„Svaki je lupež držao u ruci dugačku pecaljku i uhvatio štapove s obratne strane, za tanji kraj, odnosno za – vrh. Tako je i držak ostao slobodan, kao oružje. Držak i jest upotrijebio kao oružje. Po nekoliko je napadača gurnulo svoje oružje među žbice prvoga i drugoga planinskog bicikla. Odletjeli su u zrak Božo, Koko, Marica, tenisice i Kokova štoperica.“¹⁰⁹

Zanimljivo je i kako su okarakterizirani ti ribiči – s ogromnim brčinama i šubarama na glavi i alkoholnim pićima u rukama. Nadalje je radnja dosta zamršena i nepovezana, događaji se javljaju bez ikakve poveznice s prethodnim, česta su ponavljanja, a bitno je spomenuti prostorno-vremensku teleportaciju koju u romanu doživljava Zlatko uz pomoć fantastičnih halucinacija koje ga vode do cilja:

„Zlatko je u prstu osjećao da je sveza s Kokom prekinuta i da ne može saznati što je i što se s njime događa. Znao je samo da nešto nije u redu i da je Koku potreban. Zato Zlatko nije mogao spavati. Odlučio se ujutro u 4,35 s glavne željezničke postaje krenuti prvim vlakom koji bude u to vrijeme onamo polazio iz Zagreba. Ako Koko bude imao potrebu (i želju) promijeniti Zlatkov smjer putovanja, već će ga obavijestiti. Ipak je posrijedi sedma kap krvi, ona neće njih dvojicu nikada iznevjeriti.“¹¹⁰

Rat se u ovom romanu uvlači, kako piše Dubravka Zima, kao kolektivni spoznajni teret. Naime, bez poznavanja društvenog, povijesnog i lokalnog konteksta, a s obzirom na autorovo proizvoljno nizanje događaja, ponavljanja, karikiranih likova i grotesknih obrata, teško je pronaći poveznicu s Domovinskim ratom u Hrvatskoj.¹¹¹ Kako piše Stjepan Hranjec, Knin je bio središte srpske agresije i kao takav je postao grad-sinonim ratnoga zla u Hrvatskoj, a time što je autor stavio upravo Knin kao mjesto radnje, želio je čitatelju prikazati aktualnost teme. Međutim, radnja je previše zamršena nevjerojatnostima kojih je na jednom mjestu previše što roman čini teško čitljivim i prohodnim, i zato je pitanje hoće li mali čitatelj razumjeti sve te motivacijske zaplete i rasplete.¹¹²

¹⁰⁸ KUŠAN, Ivan, *Koko u Kninu*, Znanje, Zagreb, 1996, 11.

¹⁰⁹ Ibid. 35.

¹¹⁰ Ibid. 98.

¹¹¹ ZIMA, Dubravka, *Dječja književnost o ratu*, Polemos 4, 2001, 114 – 115.

¹¹² HRANJEC, Stjepan, *Djetinjstvo zasuto granatama*, U: *Odrastanje u zrcalu suvremene dječje književnosti za djecu i mladež*, priredila Ranka Javor, Knjižnice grada Zagreba, 1997, 22.

Na imagološkoj razini najistaknutiji je imagem neprijateljskog izgleda i ponašanja (zapuštenost, brade, alkoholizam), kao i imagem nadmoći djeteta nad neprijateljem.

Kada je riječ o fantastičnim djelima dječje proze o Domovinskom ratu, primarna je tendencija autora bila da prikažu različitu mogućnost pripovijedanja o ratu i narativno rješavanja konflikta između pojma stvarnog rata koji su autori doživjeli u stvarnosti i ideje o ratu kao društvenom fenomenu. Bitno je naglasiti da se ne može reći koja je tehnika pripovijedanja bolja i spretnija, međutim, u hrvatskoj dječjoj književnosti o Domovinskom ratu, književno se uspješnijima pokazuju ona djela koja ignoriraju konkretan društveni kontekst rata, a u središte svoga pripovijedanja stavljaju privatan kontekst ili pak rat pokušavaju prikazati fenomenološkim. Preispitivanje društvenog fenomena upravo je ono što čine fantastična djela o Domovinskom ratu na način da izbjegavaju propitivanje smisla rata, smisla rješavanja ratnih operacija, same ratne opasnosti i slično.

5. Zaključak

Domovinski rat zasigurno je teška i ozbiljna tema kako izvan književne stvarnosti tako i unutar nje. Autori koji se bave tematikom rata prvenstveno nastoje prikazati strahotu rata i kakve posljedice ostavlja na one koji ga prežive. Kada je riječ o dječjoj književnosti, rat ne može biti prikazan na isti način jer je prikazan iz očiju djeteta. Dakle, autori će svoja djela stilizirati i prilagoditi malim čitateljima. Hrvatska dječja književnost o ratu u velikoj slučaju rat predstavlja onakvim kakvim ga smatraju i doživljavaju odrasli jer poznaju pozadinu rata i činjenice. To je slučaj jer društvo nastoji kontrolirati književnost namijenjenu djeci, a i jer se područje rata općenito smatra preosjetljivim, preozbiljnim i nasilnim sadržajem za djecu.

Realistična će dječja proza o Domovinskom ratu prema dvjema pripovjednim tehnikama, rat kao sazrijevanje i rat kao pustolovina, dosljedno prikazati rat kao strahovit i stvaran događaj. S druge strane, fantastična djela o Domovinskom ratu, drugačijim će pristupom rat prikazati kroz bajkovite događaje, humor i animalističke elemente. Ono što se javlja u dječjoj prozi o ratu je rat kao središnja ili rubna tema, dijete ili dječja družina kao glavni likovi, dječje nerazumijevanje ili samo površno razumijevanje događaja koji se odvijaju, odrasli likovi koji djecu usmjeravaju, dječja samostalnost, prisilno odrastanje i sazrijevanje ili pustolovina, stiliziranost prostora i vremena, akcija kao glavni pokretač sadržaja.

Zaključno se mogu izdvojiti svi imagemi rata koje smo istaknuli u radu: imagem kuće odnosno doma kao mjesta sigurnosti koje je uništeno, imagem izmještanja (izbjeglištva), imagem dječje

patnje, imagem drugoga kao opasnog, zlog i neljudskog, imagem esencijalne dječje nevinosti i plemenitosti, imagem traume i suočavanje s njom, imagem separacije, imagem dječje neranjivosti, imagem snažne povezanosti djeteta i životinje, prostorni imagemi povezani s prirodom u kojoj se zbivaju ratne operacije, imagem snažne opreke između rata i mira, imagem dječaka-pustolova, imagem svjetlosti kao simbola dobrog kao oponentskoga tami zla, predodžbu o nadmoći naše, slabije strane nad neprijateljem, imagem zajedništva i entuzijazma u suprotstavljanju neprijatelju te imagem dječje nadmoći nad neprijateljem. Svi navedeni imagemi zajedno čine imagološki katalog dječje književnosti o Domovinskom ratu.

6. Literatura

1. AJDUKOVIĆ, Marina, *Djeca rata u Hrvatskoj*, U: *Revija za socijalnu politiku* 4, 1995, Zagreb, 298.
2. CRNKOVIĆ, Milan i TEŽAK, Dubravka, *Povijest hrvatske dječje književnosti od početaka do 1955. godine*, Znanje, Zagreb, 2002.
3. CRNKOVIĆ, Mladen, *Dječja književnost*, Školska knjiga, Zagreb, 1990.
4. DIKLJIĆ, Zvonimir, TEŽAK Dubravka, ZALAR, Ivo, *Primjeri iz dječje književnosti*, DiVič, Zagreb, 1996
5. DRAGUN, Dragica, *Usporedno čitanje bosanskohercegovačke i hrvatske dnevničke proze za djecu i mladež (Zlatin dnevnik Zlate Filipović i Mali ratni dnevnik Stjepana Tomaša)*, U: Bosanskohercegovački slavistički kongres: zbornik radova, knjiga 2, Priredio Halilović, Senahid, Slavistički komitet, Sarajevo, 2012, 247. – 249.
6. FILIPOVIĆ, Zlata, *Zlatin dnevnik*, Znanje Zagreb, 1994.
7. GLUŠČEVIĆ, Maja, *Bijeg u košari*, Alfa, Zagreb, 2005.
8. GLUŠČEVIĆ, Maja, *Ivin Vučko*, Alfa, Zagreb, 1995.
9. HAMERŠAK, Marijana i ZIMA, Dubravka, *Uvod u dječju književnost*, Leykam international d.o.o., Zagreb, 2015.
10. HITREC, Hrvoje i TADEJ, Vladimir, *Kanjon opasnih igara*, Mosta, Zagreb, 1994
11. HITREC, Hrvoje, *Smogovci u ratu*, Školska knjiga, Zagreb, 2007.
12. HRANJEC, Stjepan, *Djetinjstvo zasuto granatama*, U: *Odrastanje u zrcalu suvremene dječje književnosti za djecu i mladež*, priredila Ranka Javor, Knjižnice grada Zagreba, 1997, 18 – 24.
13. HRANJEC, Stjepan, *Hrvatski dječji roman*, Znanje, Zagreb, 1998.
14. HRANJEC, Stjepan, *Ogledi o dječjoj književnosti*, Alfa d.d., Zagreb, 2009.
15. IVELJIĆ, Nada, *Čuvarice novih krovova*, Tipex, Zagreb, 2005.
16. IVELJIĆ, Nada, *Marijina tajna*, Mosta, Zagreb, 1995.
17. IVON, Katarina, *Suvremena strujanja u komparatistici*, u: *Magistra Iadertina*, 3., Zadar, 2008, 40 – 41.
18. KRILIĆ, Zlatko, *Krik*, Alfa, Zagreb, 2012.
19. KUŠAN, Ivan, *Koko u Kninu*, Znanje, Zagreb, 1996.
20. KUŠEC, Mladen, *Ubili su mi kuću*, Mladost – Ratna vjeverica, Zagreb, 1991.

21. PINTAR, Željka, *Dijete kao vrijednost suvremenoga života*, u: *Odgojitelji i odgojna partnerstva u kontekstu ustanova ranog i predškolskog odgoja i obrazovanja*, *Acta Iadertina*, 15 (1), Zagreb, 2018, 8.
22. PULIĆ, Nikola, *Čuvari amfora*, Alfa, Zagreb, 1994.
23. PULIĆ, Nikola, *Strah me, mama*, Mladost – Ratna vjerverica, Zagreb, 1992.
24. TEŽAK, Dubravka, *Prozna djela dječje književnosti s tematikom Domovinskog rata*, U: *Dječja knjiga u Hrvatskoj danas, Teme i problemi*, priredila Ranka Javor, Knjižnice grada Zagreba, Zagreb, 1997, 42 – 49.
25. TOMAŠ, Stjepan, *Moj tata spava s anđelima (Mali ratni dnevnik)*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2011.
26. ZIMA, Dubravka, *Dječja književnost o ratu*, *Polemos* 4, 2001, 81 – 122.
27. ZIMA, Dubravka, *Kraći ljudi, Povijest dječjeg lika u hrvatskom dječjem romanu*, Školska knjiga, Zagreb, 2011.
28. ZIMA, Dubravka, *Predgovor*, U: *Moj tata spava s anđelima (Mali ratni dnevnik)*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2011. 9 – 10.

Životopis

Ivana Kuraja, hrvatskog državljanstva, rođena je 8.8.1996. godine u Virovitici gdje je prebivala u Ulici Ivana Gundulića 80. Nakon odlaska na fakultet, mijenja adresu te stanuje u Zagrebu u Jarunskoj ulici, broj 2. Završila je jezičnu gimnaziju Petra Preradovića u Virovitici. U 20. godini života upisala je Filozofiju i Kroatologiju na Fakultetu hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu gdje je 2018. godine završila dvopredmetni preddiplomski studij te stekla akademski naziv Univ. bacc. croat et phill. Za vrijeme studiranja radila je razne studentske poslove, primjerice, u kopiraoni, trgovinama, ljekarnama, također je radila i promocije te davala instrukcije za Hrvatski jezik i književnost, kao i pripreme za državnu maturu. Bila je demonstratorica na fakultetu na više kolegija te je sudjelovala na seminarima i znanstvenim skupovima. Izvrsno poznaje engleski jezik, a želja joj je naučiti još nekoliko stranih jezika.